

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav obecné lingvistiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Obecná lingvistika

Johanna Antonie Strítezská

Užití demonstrativ *se*, *tämä* a *tuo* v mluvených finských narativech

Usage of demonstratives *se*, *tämä* and *tuo* in spoken
Finnish narratives

Konzultant: Hana Kalábová, Petr Kujal, Lasse Suominen

2019

Vedoucí práce: Mgr. Magdalena Zíková, PhD.

Prohlášení autora

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 2. srpna 2019

Johanna Antonie Střítežská

Abstrakt

Bakalářská práce se soustředí na užití demonstrativních zájmen *tämä* („tento“), *tuo* („tamten“) a *se* („ten“) ve vlastním korpusu mluvených narativů. Zvláštní pozornost je věnována adnominálnímu užití demonstrativ v konkurenci s užitím prosté jmenné fráze, a to především z hlediska anaforního odkazování neboli odkazování k již známým referentům. Inspiračním zdrojem práce jsou existující úvahy o postupné gramatikalizaci demonstrativa *se* na člen určitý v současné hovorové finštině (Laury 1997, Juvonen 2000), která se odráží jednak v nápadně vysoké frekvenci užití této formy, jednak v jejím rozšiřování do nových funkčních kontextů.

Cílem práce je popsat distribuci finských demonstrativ v rámci korpusu mluvených narativů a identifikovat, jaké faktory ovlivňují užití zvoleného referenčního prostředku. Za tímto účelem je materiál segmentován do klauzí, ve kterých jsou identifikovány všechny jmenné a zájmenné fráze. Ty jsou dále anotovány pro sadu parametrů vycházejících z analogického výzkumu Magdaleny Zíkové (2017), který se zabývá gramatikalizačním potenciálem českého lexému *ten*.

Materiál se skládá z patnácti nahrávek pěti rodilých mluvčích finštiny založených na třech krátkých němých videích. Analýza je rozdělena do dvou částí, z nichž první se věnuje charakteristice všech užitých referenčních prostředků a druhá se koncentruje specificky na užití adnominálního demonstrativa v kontrastu s prostou jmennou frází. Posledním krokem práce je stručné srovnání distribuce referenčních prostředků ve finských datech a v datech českých, převzatých z disertační práce Magdaleny Zíkové (2017).

Klíčová slova: demonstrativum – anafora – finština – mluvený jazyk – gramatikalizace – určitý člen

Abstract

This paper focuses on the use of Finnish demonstrative pronouns *tämä* („this“), *tuo* („that“) and *se* („it“) in spoken narratives. Special attention is paid to their adnominal use in comparison to the use of the bare nominal phrase in anaphoric reference. The source of inspiration for this paper are thoughts on the on-going grammaticalization of Finnish demonstrative *se* into the definite article in spoken Finnish, which was previously studied by Laury (1997) and Juvonen (2000). The grammaticalization is said to be reflected in a strikingly high frequency of its use and in the fact that the form is allegedly spreading into new functional contexts.

The goal of this paper is to describe the distribution of Finnish demonstratives in spoken narratives and to identify factors which possibly influence the choice of means of reference. In order to do this the recordings were transcribed according to the orthographic rules of Finnish, segmented into clauses within which all nominal and pronominal phrases were identified. These phrases were afterwards coded for a set of parameters based on the work of Ziková (2017) concerning the potential grammaticalization of Czech lexeme *ten* (it).

Material used in this paper consists of retelling stories of three short videos by five native speakers of Finnish. The final number of recordings is therefore fifteen. Analysis is divided into two sections, one dealing with the description of distribution of all means of reference, one focusing on the use of adnominal pronouns in comparison to the use of bare noun phrase. The last chapter of the paper deals with comparing the distribution of means of reference in Finnish and Czech data taken from the paper written by Ziková (2017).

Key words: demonstrative pronouns – anaphora – Finnish – spoken language – grammaticalization – definite article

Obsah

Seznam zkratk	1
1 Úvod	2
2 Demonstrativní systém finštiny	4
2.1 Obecná charakteristika	4
2.2 Finská demonstrativa	5
2.3 Gramatikalizace demonstrativ ve člen určitý	6
2.3.1 Člen určitý	6
2.3.2 Od demonstrativa k členu určitému	8
2.4 Předchozí studie	9
2.4.1 Ritva Laury: Demonstratives in Interaction	9
2.4.2 Päivi Juvonen: Grammaticalizing The Definite Article	10
2.4.3 Magdalena Zíková: Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému <i>ten</i> v mluvených narativech	11
3 Data	13
3.1 Videá	13
3.1.1 Zlodějka	13
3.1.2 Bankovka	14
3.1.3 Lev	14
3.2 Mluvčí	14
3.3 Nahrávání	16
4 Anotace dat	18
4.1 Parametry	18
4.1.1 Referent	18
4.1.2 Referenční prostředek	19
4.1.3 Životnost referentu	28
4.1.4 Pořadí zmínky	28
4.1.5 Anaforická vzdálenost	29
4.1.6 Perzistence	30
4.1.7 Pozice vůči slovesu	31
4.1.8 Syntaktická funkce	32
5 Analýza a výsledky	34
5.1 Celkové rozložení referenčních prostředků	34
5.1.1 Pronominální demonstrativa (DEM)	35

5.1.2	Osobní zájmeno (PRO)	39
5.1.3	Verbální reference (OPRO).....	40
5.1.4	Demonstrativní proadjektiva (DPA-N)	40
5.1.5	Vztažná zájmena (REL)	41
5.2	Adnominální demonstrativa ve srovnání s prostou jmennou frází.....	41
5.2.1	Použití prosté jmenné fráze	42
5.2.2	Použití adnominálního demonstrativa	44
5.2.3	Srovnání použití adnominálních demonstrativ s jmennou frází	47
5.3	Shrnutí a diskuse	48
6	Srovnání s českými výsledky	51
7	Závěr.....	54
	Literatura	56
	Příloha	58

Seznam zkratek

0PRO = verbální reference

1 = první osoba

2 = druhá osoba

3 = třetí osoba

A = životný

AD = anaforická vzdálenost

ALL= allativ

ATR = atribut (zde výhradně genitivní)

CON = kondicionál

DEM = pronominální demonstrativum

DEM-N = adnominální demonstrativum

DO = přímý objekt

DPA-N = fráze s demonstrativním proadjectivem

ELA = elativ

GEN = genitiv

I = neživotný

ILL= illativ

INE = inessiv

IO = nepřímý objekt

JOKU-N = fráze s *joku* („nějaký“)

MA= třetí (ma) infinitiv

N = prostá jmenná fráze

NN = repetitivní zmínka

NOM = nominativ

NP = jmenná fráze

P = partitiv

PASS = pasivum

PD = pravá dislokace

PER = persistence

PL = plurál

POSS = posesivní sufix

POSS-N = posesivní fráze

POST = postverbální pozice

PRE = preverbální pozice

PRF = perfektum

PRO = osobní zájmeno

PRS = přítomný čas

PRT = partikule

PST = minulý čas

Q = otázka

REL= vztažné zájmeno

SG = singulár

SUB = subjekt

1 Úvod

Funkce finských demonstrativ a jejich postupné přibližování se funkci určitého členu zdaleka není neprobádané či nové téma, stále však poskytuje dostatek prostoru pro současný i budoucí výzkum, jednak proto, že se jedná o neukončený proces, jednak proto, že na něj zatím neexistuje jednotný názor. Člen určitý sice ve finských gramatikách ještě nezapustil kořeny, avšak např. *Iso suomen kielioppi* (Hakulinen 2004) se tímto problémem zabývá. Tato rozsáhlá gramatika finštiny si všímá analogie vývoje členů v mluvené finštině a v jazycích, které je již plně gramatikalizované mají. Poukazuje na to, že v různých jazycích mají členy určité různé funkce, což činí otázku, zda ve finštině členy jsou či nikoli, mnohem komplexnější a hůře uchopitelnou. Autoři se domnívají, že srovnávání finštiny s jazykem nebo jazykovou skupinou, kde se člen určitý vymezuje jako samostatná kategorie, tuto otázku nepomůže vyřešit. (Hakulinen 2004, §1418)

Tématu gramatikalizace se v okruhu finských lingvistů věnuje například Ritva Laury, která na toto téma napsala práci s názvem *Demonstratives in Interaction: The Emergence of A Definite Article in Finnish* z roku 1997, ve které tvrdí, že gramatikalizace členu určitého v mluvené finštině už je ve velmi pokročilém stádiu a jeho užití by se mělo brzy projevit i v psaném jazyce (Laury 1997:261-262). Na to reagovala Päivi Juvonen ve své disertační práci *Grammaticalizing The Definite Article* z roku 2000, která tvrzení obsažené v Laury zmírňuje a tvrdí, že data neukazují na ustanovení nové gramatické kategorie, nýbrž pouze na probíhající proces gramatikalizace, ve kterém si vzájemně konkurují demonstrativa *se* (to) a *tämä* (toto) (Juvonen 2000:196)

Gramatikalizace je bezesporu velmi zajímavým a nosným tématem, jehož komplexní a smysluplná analýza, tedy analýza, ze které by bylo možné generalizovat na úrovni jazyka jako takového, značně přesahuje formát i účel této práce. Předkládaná práce se tedy koncentruje na popis funkce finských demonstrativ v rámci daného diskurzu. Zvláštní pozornost je věnována jejich adnominálnímu užití v případě anaforické reference.

V práci si kladu následující otázky: (i) jaká je distribuce finských demonstrativ *se*, *tämä* a *tuo* v rámci mého korpusu a v jakých rolích coby referenčních prostředků se objevují (např. jako demonstrativum kongruentní, situační, diskurzivně-deiktické) (ii) co má vliv na užití demonstrativ v daném kontextu, specificky potom v kontextu adnominálním (např. životnost, syntaktická funkce referenta, pořadí zmínky atd.) (iii) v jakém poměru k sobě stojí anaforická reference pomocí holé lexikální fráze, fráze s adnominálním demonstrativem a reference

pomocí kongruentního demonstrativa, (iv) odpovídá adnominální použití demonstrativa *se* definici určitého členu, resp. je u něj vysledovatelná tendence k výskytu v kontextech přisuzovaným členu určitému.

O postupné gramatikalizace se mluví i v případě češtiny. V závěrečných kapitolách práce bych chtěla porovnat výsledky finštiny s výsledky českými, které čerpám ze studie Magdaleny Zíkové (2017). Abych docílila co největší srovnatelnosti dat, použila jsem obdobný materiál, na který následně aplikuji set parametrů, který byl využit v české studii. Jedná se o nahrávky tří mluvených narativů v podání rodilých mluvčích finštiny. Narativy vznikly na základě tří němých videí, která byla použita i pro sběr materiálu v případě mluvčích češtiny.

V první kapitole se budu věnovat obecné definici demonstrativ, následně představím demonstrativní systém finštiny, gramatikalizaci demonstrativ v člen určitý, a nakonec představím hlavní inspirační zdroje této práce, kterými jsou disertační práce Magdaleny Zíkové *Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému ten v mluvených narativech* (2017), disertační práce Päivy Juvonen *Grammaticalizing The Definite Article* (2000) a práce Ritvy Laury *Demonstratives in Interaction: An Emergence of A Definite Article* (1997). Druhá kapitola je věnována charakteristice materiálu, pátá potom anotaci dat s těžištěm v popisu použitých parametrů. V následující kapitole se zabývám samotnou analýzou dat a interpretací výsledků. Sedmá a poslední kapitola obsahuje srovnání výsledků této práce s výsledky práce Zíkové (2017), která pracovala s českými daty.

2 Demonstrativní systém finštiny

Demonstrativa představují slovní třídu přítomnou ve všech jazycích světa, přičemž je ale třeba mít na vědomí, že jejich funkce i formy se značně liší v závislosti na konkrétním jazyce (Diessel 1999:1). V následujících odstavcích představím obecnou definici demonstrativ a dále specifika demonstrativ ve finštině.

2.1 Obecná charakteristika

Nejčastěji bývá demonstrativum definováno jako deiktické slovo, jehož funkcí je jednoznačná identifikace pouhým ukázáním ke skutečnosti buď přímo situační, v takovém případě se jedná o exoforu, nebo vnitrotextovou, potom se jedná o endoforu, konkrétněji anaforu nebo kataforu. (Osolsobě 2017). Anaforou se rozumí odkaz k již zmíněnému referentu neboli antecedentu, zatímco katafora neboli zpětná anafora odkazuje dopředu, tedy k referentu, který teprve zmíněný bude, přičemž anafora se považuje za neutrální formu endofory, zatímco katafora je příznaková. (Karlík & Osolsobě 2017). Za primární funkci demonstrativ bývá napříč literaturou označováno odkázání posluchače k určitému objektu v rámci mluvní situace, často za doprovodu ostenzivního gesta (Zíková 2017:25, Diessel 1999:2)

Rozdělení demonstrativ na exoforické a endoforické je v literatuře běžné. Najít ho můžeme i v Hakulinen (2004:§720) nebo u Diessela (1999:93), který ale uvádí jemnější rozdělení endoforických demonstrativ na jejich užití anaforické, diskurzivně-deiktické a připomínací. Za anaforické považuje demonstrativum koreferenční se jménem nebo jmennou frází, přičemž oba výrazy v rámci diskurzu odkazují k témuž referentu. Diskurzivně-deiktické demonstrativum potom neodkazuje na určitý referent, ale na celou propozici v rámci diskurzu, kterou může být klauze, věta nebo také celý příběh. Demonstrativum užitě v připomínacím kontextu neodkazuje k referentům pouze v rámci diskurzu, ale spíše ke sdílené znalosti posluchače a mluvčího. Od zbylých dvou endoforických užití se liší i tím, že se vyskytuje pouze adnominálně.

Všechny jazyky světa mají alespoň dvě demonstrativa, jejichž sémantická funkce je prostorová. Jedno z nich, proximální demonstrativum, odkazuje na objekt bližší deiktickému centru a druhé, distální demonstrativum, odkazuje na objekt deiktickému centru vzdálenější. Tato charakteristika demonstrativ je velmi často citovaná v literatuře, některé prameny ji ovšem zpochybňují. (Diessel 1999:2)

2.2 Finská demonstrativa

Finština disponuje třemi demonstrativními zájmeny, a to z hlediska prostorového odkazování proximálním *tämä* (hov. *tää*), distálním *tuo* (hovor. *toi*), anaforickým *se* a jejich plurálovými protějšky *nämä*, *nuo* a *ne* (Juvonen 2000:32, Etelämäki 2008:27). Demonstrativa mohou stát samostatně nebo být součástí jmenné fráze. Demonstrativum *se* se v hovorové finštině používá i pro označení třetí osoby. (Hakulinen 2004:§720)

Podle Laury (1997:58) ale užití konkrétního demonstrativa nemá ani tak co dočinění s konkrétní fyzickou vzdáleností, jako spíše s orientací a postojem mluvčích vůči referentu. Demonstrativa tedy umisťují referent ve vztahu k jeho aktuální sféře, která je vymezená sociálně. Tímto způsobem demonstrativa pouze nevyjadřují kontext, ale samy jej utvářejí. Demonstrativem *tämä* mluvčí vyjadřuje, že se referent nachází v jeho sféře, zatímco užitím demonstrativa *tuo*, umisťuje referenta mimo svoji sféru. Konečně demonstrativum *se* mluvčí používají k vyjádření, že referent se nachází ve sféře posluchače. (Laury 1997:59)

Na myšlenku, že pro funkci finských demonstrativ není primární fyzická vzdálenost, staví i Etelämäki (2008), která tvrdí, že volba užití daného demonstrativa je spíše než ve fyzickém prostoru ukotvena v konverzační aktivitě. Užití demonstrativ se odvíjí od otázky, zda je referent dostatečně známý pro pochopení probíhající aktivity. Podle Etelämäki (2008:44) vyjadřují *tämä* a *tuo*, že referent je stále pozorován, zatímco *se* je v této oblasti nespécifikované, z čehož plyne, že referent je pro účel probíhající aktivity dostatečně známý. Demonstrativum *tämä* tedy odkazuje pozornost posluchače k určitému referentu a vyjadřuje, že referent je relevantní pro porozumění probíhající aktivity, užití tohoto demonstrativa zároveň znamená, že účastníci konverzace nesdílí znalost aktivity, na jejímž pozadí se referent objevuje. Demonstrativum *tuo* také odkazuje pozornost k určitému referentu a jeho relevanci pro aktivitu, v tomto případě ale mluvčí znalost aktivity sdílejí. Demonstrativum *se* oproti tomu implikuje adekvátní znalost referenta a sdílenou znalost aktivity.

Do demonstrativního systému finštiny patří i demonstrativní proadverbia a proadjektiva, která vycházejí ze stejných kořenů a podle *Iso suomen kielioppi* vykazují stejné deiktické a anaforické vlastnosti jako demonstrativní zájmena (Hakulinen 2004:§721) Demonstrativní proadverbia jakou lexikalizovanými tvary demonstrativních zájmen v lokálních pádech, v případě vnitřních lokálních pádů jsou tvary demonstrativ a proadverbií shodné a jejich rozlišení závisí částečně na syntaktickém kontextu a částečně na intenci a intuici mluvčích. (Etelämäki 2008:27). Demonstrativní proadjektiva jsou odvozena od kořene demonstrativních

zájmen derivačními sufixy *-lainen* a *-moinen*, z demonstrativa *se* je tedy například odvozeno proadjektivum *sellainen* nebo *semmoinen*. Demonstrativní proadjektiva mohou stejně jako demonstrativní zájmena stát samostatně nebo být součástí jmenné fráze. Podle Juvonen (2000:35) mohou proadjektiva plnit substantivní funkci a v tom případě se mohou objevit společně s demonstrativním zájmenem v rámci jedné jmenné fráze, což dokládá následujícím příkladem z práce Laury (1997:15) v mém překladu.

(1) Sitä sitten arveltiin,
3SG-P potom divit se-PASS-PST
Lidé se pak divili

että mistä tullee **se semmonen** siihen tielle.
že kde-ELA přijít-3SG SE taková SE-ILL silnice-ALL
odkud se taková věc vezme na silnici

Bližšímu vymezení proadverbií a proadjektiv se věnuji v páté kapitole této práce.

2.3 Gramatikalizace demonstrativ ve člen určitý

Gramatikalizace demonstrativa v člen určitý sice není, a z hlediska účelu a rozsahu práce ani nemůže být, hlavním fokusem této práce, je ovšem jejím inspiračním zdrojem a pozadím, ze kterého práce vyrůstá. Považuji tedy za nezbytné problematiku alespoň stručně představit. Popis gramatikalizační stezky *demonstrativum* > *člen určitý* by nebyl smysluplný bez definice samotného členu určitého, které je věnována první část podkapitoly.

2.3.1 Člen určitý

Člen určitý je gramatickým vyjádřením určitosti, která narozdíl od demonstrativ není nutně daná kontextem, jelikož se nejedná o deiktický výraz. Jinými slovy člen určitý signalizuje, že referent je jednoznačně identifikovatelný, a to na základě znalosti posluchače, která nemusí být kontextuální (Zíková 2017:39).

Z typologického hlediska člen určitý není běžnou gramatickou kategorií. Jak uvádí De Mulder a Carlier (2011) vyskytuje se jen zhruba ve třetině jazyků světa. Pouze osm procent má potom jak člen určitý, tak člen neurčitý. Z etymologického hlediska se jedná o produkt gramatikalizace, jejímž zdrojem jsou demonstrativní zájmena. Člen určitý se může vyskytovat ve formě odlišné od demonstrativ, ale i ve formě s nimi shodné (jako například v němčině) nebo

také ve formě afixu (například ve švédštině). Podle Lynonse (1999:64) vykazují členy určité silnou tendenci k nepřívzvučnosti, ačkoli někdy přízvukovány být můžou, jsou víceméně vždy monosylabické a ve většině případů stojí na začátku jmenné fráze. Ve většině jazyků se jedná o neohebný slovní druh, který vyjadřuje pouze určitost, může se ale vyskytovat i ve flektivní formě, s tím že potom nese nejčastěji informaci o rodu, pádu a čísle.

K referenčnímu užití uvádí Zíková (2017: 45), že člen určitý se může vyskytovat v kontextech, které jsou přípustné i pro demonstrativa, a to v užití situačním a anaforickém, a v kontextech pro demonstrativa nepřípustných, a to jako asociační anafora, v užití abstraktně situačním a při generickém odkazování. Dále se může vyskytnou v sémanticky jedinečných užitích, jako je spojení s číslovkami, komplementovými a vztažnými větami, nebo s genitivními atributy.

Asociační anaforou se podle Zíkové (2017:46) rozumí užití určitého členu v případech, kdy je právě označován referent v kulturně či věcně ustáleném vztahu k dříve zmíněnému referentu, viz příklad 2, kde je užití určitého případem kulturně ustáleného vztahu. Předpokládá se totiž, že posluchač ví, na jakém principu taxi funguje.

(2) I had to get a taxi from the station. On the way **the driver** told me there was a bus strike.

Ze zastávky jsem si musel vzít taxi. Po cestě mi řidič řekl, že byla autobusová stávka.

(Lyons 1999:3)

K abstraktně situačnímu užití Zíková (2017:48) uvádí, že do této kategorie se řadí taková užití členu určitého, kdy se mluvčí odvolávají na širší znalost v rámci lokálního společenství a jeho praktik. Jako příklad takového odkazování potom uvádí příklady z Lyonse (1999:3):

(3) I heard **the prime minister** behaved outrageously again today.

Slyšel jsem, že premiér se zase choval strašně.

Abstraktně situační užití se od připomínacích demonstrativ liší tak, že zatímco připomínací demonstrativa mluvčí volí pro referent známý typicky pouze účastníkům konverzace, abstraktně situační užití určitého členu se odvíjí od znalosti účastníků konverzace coby příslušníku určitého širšího, ale přesto omezeného společenství (Zíková 2017:48)

Generickým odkazováním se míní odkazování k celé třídě předmětů, což lze chápat jako umocnění principu jedinečné reference vycházející ze znalosti o světě (Zíková 2017:48)

2.3.2 Od demonstrativa k členu určitému

Gramatikalizace je proces, při kterém se určitá jazyková jednotka stává více součástí gramatiky, termín tedy není vyhrazen jen pro změnu lexikální jednotky na jednotku gramatickou (Lehmann 2015:13). Jedná se o jednosměrný proces, což znamená, že není doložené, aby gramatická jednotka získala více lexikální význam a byla tak méně gramatikalizovaná než předtím. (De Mulder a Carlier 2011) Byly pokusy dokázat, že tzv. degramatikalizace existuje, ale většina z nich je podle Diessela (1999:116) kontroverzních.

Gramatikalizace demonstrativa v člen určitý je běžný proces, který je dobře doložený z velkého množství geneticky různých jazyků, a to zejména v Evropě. (Zíková 2017:91). Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, člen určitý není univerzální jazykovou jednotkou dohledatelnou v mnoha jazycích světa, gramatikalizační proces, který vede k jeho vzniku, se za univerzální ale považovat dá. Zdrojem gramatikalizace členu určitého je v drtivé většině případů oslabené demonstrativní zájmeno, nejčastěji potom demonstrativum distální nebo demonstrativum třetí osoby singuláru. (De Mulder a Carlier 2011) Za zmínku stojí i fakt, že člen určitý je z typologického hlediska rozšířenější než člen neurčitý, z čehož plyne, že jazyky, které mají gramatikalizovaný člen neurčitý budou s největší pravděpodobností mít i člen určitý, zatímco u jazyků s gramatikalizovaným členem určitým není přítomnost členu neurčitého jistá. (Heine 1997 v De Mulder a Carlier 2011) To také vede k závěru, že člen určitý se bude gramatikalizovat dříve než člen neurčitý.

V literatuře je často citovaná hypotéza Greenberga (1978), podle které se demonstrativa gramatikalizují ve třech stádiích, jak ilustruje obrázek 1.

fáze 0	fáze I	fáze II	fáze III
DEMONSTRATIVUM	> URČITÝ ČLEN	> SPECIFICKÝ ČLEN	> NOMINÁLNÍ MARKER

Obrázek 1: Fáze gramatikalizace demonstrativ

Převzato ze Zíkové (2017:91)

V první fázi se tedy demonstrativum gramatikalizuje v člen určitý, tak jak je známý z mnoha indoevropských jazyků a jak je definovaný v první části této kapitoly. Člen druhé gramatikalizační fáze se používá jak v případech určité determinace, tak v případech, kdy se referuje k neurčitému, neidentifikovanému referentu. Během druhé fáze se člen rozšiřuje do syntaktického okolí a stává se součástí jména. Ve třetí fázi se z původního deiktického demonstrativa stává buď sémanticky prázdná jednotka, která pouze signalizuje přítomnost

jména nebo jednotka, která signalizuje rod a je ve shodě s hlavou jmenné fráze. (Juvonen 2000:17). Během procesu gramatikalizace dochází u demonstrativa k formálnímu oslabování výrazu, čímž se rozumí například ztráta formální samostatnosti, ztráta případné prozodické prominence, potenciální ztráta schopnosti signalizovat další gramatické významy, fonologická redukce, a dále dochází k sémantické generalizaci, která spočívá v neustálém rozšiřování kontextů, kde se původní demonstrativum může, a později i musí, objevit. (Zíková 2017:92)

Právě obligatornost užití výrazu se potom bere jako hlavní kritérium, podle kterého se míra gramatikalizace určuje. Plně gramatikalizované konstrukce se chovají předvídatelně a jejich vypuštění potom nese jiný význam daný kontextem. (Juvonen 2000:18)

2.4 Předchozí studie

V této podkapitole stručně představím tři hlavní inspirační zdroje této práce, které se zabývají gramatikalizací členů určitých. První je práce Ritvy Laury *Demonstratives in Interaction: Emergence of A Definite Article*, která v literatuře vyvolala citelnou odezvu a v souvislosti s gramatikalizačními procesy bývá často citována (Juvonen 2000, Etelämäki 2008, De Mulder a Carlier 2011, Hakulinen 2004, Zíková 2017). Dále prezentuji disertační práci Päivy Juvonen *Grammaticalizing The Definite Article*, která představuje reakci na Laury, a nakonec se budu věnovat práci Magdaleny Zíkové *Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému ten v mluvených narativách*, která je mým hlavním metodologickým zdrojem. U každé práce stručně shrnu její východiska, materiál, zvolenou metodologii a závěry.

2.4.1 Ritva Laury: *Demonstratives in Interaction*

Disertační práce Ritvy Laury získala velký ohlas v literatuře, a to i proto, že popisuje proces gramatikalizace, který ještě není ukončený. Laury pracuje s množstvím diachronních dat, pomocí kterých mapuje vývoj použití finského adnominálního demonstrativa *se* v mluvené řeči za posledních sto let. Motivace a vysvětlení jazykové změny Laury (1997:1) zakládá na frekventovaném užívání určitého jazykového vzoru v rámci každodenní konverzace. Vývoj *se* v člen určitý Laury vidí v jeho adnominálním použití pro prominentní referenty, které jsou posluchači kognitivně přístupné z předchozího diskurzu.

Materiálem pro studium daného jevu jsou v této práci dva korpusy, a to korpus konverzační a narativní. Konverzační korpus se skládá z osmi nahrávek, z nichž první je datována do roku 1958, další dvě do roku 1977 a zbytek nahrávek pochází z osmdesátých a

devadesátých let. Dvě z těchto nahrávek nejsou přirozenými konverzacemi, ale byly nahrány za účelem sociologického průzkumu. Narativní korpus se potom skládá z šesti narativů nahraných v pozdním devatenáctém století, šesti narativů nahraných v průběhu třicátých a čtyřicátých let dvacátého století a osmi narativů, z nichž nejstarší byl nahrán roku 1977 a nejmladší roku 1991. (Laury 1997:5-12)

Všechna data byla transkribována, a to podle pravidel popsanych v Du Bois (1993), kdy se data rozdělují do intonačních úseků. Narativy z devatenáctého století byly nasegmentovány na klauze. Část konverzačního korpusu již byla přetranskribována. Laury tyto transkripce zkontrolovala a zbytek dat transkribovala sama. V transkriptech byly identifikovány jmenné fráze a ty dále anotovány z hlediska toho, zda obsahovaly adnominální demonstrativum nebo ne, z hlediska referenta a pořadí zmínky, příslušnosti k sémantické třídě (člověk, zvíře, neživotný předmět, neživotná masa, událost/aktivita, časový úsek, místo, část těla), identifikovatelnosti referenta (z předchozího diskurzu, sdílené znalosti, ze situace), aktivace referentu (aktivovaný/daný, neaktivovaný/nový, semiaktivovaný/přístupný), diskurzni referenčnosti (referenční, nereferenční), pádu a syntaktické funkce (subjekt tranzitivní věty, subjekt věty intransitivní, objekt, oblique, predikát, genitivní atribut, levá a pravá dislokace) a konečně slovosledné pozice (preverbální, postverbální). (Laury 1997:13-27)

Laury (1997:264) z analýzy vyvozuje, že demonstrativum *se* v mluveném jazyce se již vyvinulo v člen určitý. Podle její analýzy se v narativním korpusu devatenáctého století demonstrativum *se* používalo pro anaforické odkazování k dříve zmíněným prominentním referentům. Odkazování k dříve nezmíněným ale identifikovatelným referentům prostřednictvím adnominálního *se* se podle Laury poprvé objevilo v nahrávkách ze třicátých let. V datech ze sedmdesátých, osmdesátých a devadesátých let se podle Laury objevuje adnominální *se* ve funkci obecného markeru identifikovatelnosti referentu bez ohledu na pořadí zmínky nebo jeho prominenci. Oproti datům devatenáctého století je také frekvence užití adnominálního demonstrativa *se* mnohem vyšší. Podle Laury je *se* vynechané v kontextech podobných těm, kde se vynechává člen určitý v jiných evropských jazycích.

2.4.2 Päivi Juvonen: Grammaticalizing The Definite Article

Další, o něco novější práci, která se zabývá gramatikalizací určitého členu v mluvené finštině, je disertační práce Päivy Juvonen, která si klade za cíl odpovědět na otázku, zda lze v rámci mluvené finštiny vymezit člen určitý jako novou gramatickou kategorii nebo ne. Jinými slovy by se dalo říct, že práce zkoumá, do jaké míry je člen určitý v současné mluvené finštině gramatikalizován.

Analyzovaným materiálem jsou nahrávky narativů, ve kterých šlo o převyprávění krátkého animovaného videa. Data byla sesbírána mezi lety 1987-1993 v rámci většího projektu, kterým byl výzkum bilingvismu na školách. Mluvčích bylo 138 a jejich věkové rozpětí bylo mezi deseti a patnácti lety, větší část jich byla bilingvní a menší část monolingvní. K tomu byly analyzovány ještě nahrávky devatenácti lidí v dospělém věku. Bilingvní data byla sbírána na čtyřech školách v okrajových částech Stockholmu a monolingvní ve školách v Helsinkách a Vantaa. Juvonen (2000:44-46) přiznává, že věkové rozpětí informantů i jejich bilingvismus může do jisté míry ovlivnit výsledky, později ale poznamenává, že srovnání monolingvních mluvčích s mluvčími bilingvními neodhalilo žádné signifikantní rozdíly.

Narativy byly přepsány podle pravidel finské ortografie upravených tak, aby sledovaly fonemickou strukturu hovorové finštiny. Transkripty byly následně znovu analyzovány pro určení typu reference. Eliptické neboli nulové reference byly označeny číslicí nula. Následně proběhla opětovná analýza dat, během které proběhla jejich anotace na parametry. Do typů reference spadá lexikální fráze, fráze zájmenná a elipsa slovesných argumentů. V práci byla provedena jak kvantitativní, tak kvalitativní analýza. Účelem kvantitativní analýzy bylo pomocí statistiky určit, zda se v jednotlivých typech reference dá vysledovat nějaký vzor jazykového chování mluvčích. Cílem kvalitativní analýzy bylo popsat individuální variaci nalezenou v rámci dat a také umožnit kroslingvistické srovnání. Ve formálních vlastnostech typů reference Juvonen (2000: 51–64) sledovala, zda byla hlava fráze jmenná, zájmenná nebo nulová, dále přítomnost determinátoru nebo modifikátoru a jeho typ (zájmeno, adjektivum), číslo a pád hlavy fráze. Dalšími funkčními parametry uplatňovanými v analýze byla životnost a počitatelnost referenta, typ reference a pořadí zmínky a syntaktická funkce jmenné fráze (subjekt, přímý objekt, nepřímý objekt, oblique, jiné).

Podle Juvonen (2000:196) z dat vyplývá, že v procesu gramatikalizace členu určitého si konkurují dvě demonstrativa, a to *tämä* a *se*. Dále tvrdí, že data nenasvědčují tomu, že by se demonstrativum *se* v mluvené finštině plně gramatikalizovalo v člen určitý, zatímco *tämä* by sloužilo jako marker prominence. Za použití principu obligatornosti a po důkladné kvalitativní a kvantitativní analýze dat došla Juvonen (2000:198) k závěru, že gramatická kategorie určitého členu v mluvené finštině etablovaná není.

2.4.3 Magdalena Zíková: Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému *ten* v mluvených narativech

Disertační práce Magdaleny Zíkové se zabývá gramatikalizačním potenciálem českého demonstrativa *ten*, jehož příslušnost k třídě demonstrativ je ale sporná, jelikož v některých

kontextech je jeho anaforické užití obligatorní, a navíc má oslabenou deiktickou funkci, což ho potenciálně posouvá blíže funkci členu určitému. (Zíková 2017:17) Tuto domněnku ještě posiluje fakt, že frekvence užití lexému *ten* je oproti ostatním demonstrativním zájmenům velmi vysoká. Práce je zaměřena na popis funkce lexému *ten* v rámci anaforického odkazování, tedy na opakované odkazování k již zmíněnému referentu.

Analyzovaným materiálem je korpus mluvených narativů nahraných speciálně pro účely této práce. Narativy se zakládají na převyprávění příběhů tří krátkých němých videí. Skupina mluvčích čítala patnáct, až na jednu výjimku, vysokoškolských studentů ve věkovém rozpětí 18-27 let. Nahrávky byly ortograficky přepsány a nasegmentovány na klauze, v rámci kterých byly identifikovány všechny jmenné a pronominální fráze. Tyto fráze byly dále anotovány pro 14 lingvistických parametrů, a to pro referenční prostředek (verbální reference, osobní zájmeno, vztažné zájmeno, pronominální demonstrativum, adnominální demonstrativum, lexikální frázi, lexikální fráze s *ten*), referenta (např. žena, zloděj, lev, bankovka), životnost (životné, neživotné), syntaktickou funkci (subjekt, dativní objekt, objekt, oblique, místní určení, časové určení, atribut, způsob, instrument, příčina aj.), modifikátor jmenné fráze (adjektivní, genitivní, předložkový, relativní), kvantifikátor, pozici vůči slovesu (preverbální, postverbální, pravá dislokace), typ klauze (hlavní, vedlejší), pořadí zmínky referenta, anaforickou vzdálenost a persistenci. Následně proběhla analýza jednotlivých referenčních prostředků se zaměřením na adnominální užití lexému *ten*.

Z výsledků vyšlo najevo, že mluvčí více jak v padesáti procentech případů odkazují k již zmíněným referentům prostřednictvím verbální reference a lexikální fráze. Fráze s adnominálně užitým *ten* tvoří polovinu odkazů prostřednictvím lexikální fráze. Referenční prostředky mluvčí volí především na základě aktivace referentu, s čímž koreluje jejich persistence. Podrobná analýza ukázala, že distribuce lexému *ten* neodpovídá typickému demonstrativu. Jeho distribuci nejsilněji ovlivňuje kombinace parametrů *životnost* a *pozice vůči slovesu*. Lexém *ten* je nejvíce využíván k odkazu na aktivované, neživotné referenty stojící v preverbální pozici, kde plní funkci podobnou situačnímu odkazování, tj. odkazuje k aktuálně daným prvkům. Dále se lexém *ten* používá ve spojení s neaktivovanými životnými referenty stojícími v postverbální pozici, kde plní demonstrativní úlohu, respektive odkazuje pozornost mluvčího na málo aktivovaný prominentní referent.

3 Data

Materiálem, na kterém stavím svou analýzu, jsou nahrávky mluvených narativů založených na převyprávění krátkých němých videí. Každý z pěti mluvčích převyprávěl děj tří videí, celkově se tedy materiál sestává z patnácti nahrávek. Výběr videí je založen na disertační práci Zíkové (2017), a to z důvodu dosažení co nejvyšší míry srovnatelnosti výsledků obou prací. Za tímto účelem jsem zvolila i stejné, fixní pořadí, ve kterém byla videa jednotlivým mluvčím přehrávána. Narativy sice nejsou typicky spontánní mluvou, ve které by se sledovaný jev měl vyskytovat nejvíce, přesto jsou pro tento typ studie vhodnou volbou. Studie, ze kterých vycházím jsou z velké části založeny právě na narativech (Laury 1997, Juvonen 2000, Zíková 2017), což je výhodné z hlediska srovnatelnosti dat. Díky omezenému počtu referentů, ke kterým mluvčí mohou odkazovat, a díky monologičnosti projevu je navíc snadnější určit funkci užitého demonstrativa a přiřadit referenty prostředkům, kterými je na ně odkázáno. (Zíková 2017: 103)

V následujících odstavcích stručně shrnu děj jednotlivých videí, jednu podkapitulu věnuji mluvčím, a nakonec popíšu proces nahrávání.

3.1 Videá

Jedná se o krátká němá videa v časovém rozsahu 2,5 – 5 minut. Všechna mají jasnou, jednoduchou dějovou linku, kterou není obtížné popsat. Každé video má jednoho protagonistu a počet vedlejších postav, které mohou zasahovat do děje, je omezený. Příběhy se odehrávají chronologicky.

3.1.1 Zlodějka

První video, které mluvčí převypravovali, trvá 4:59 min. Video začíná záběrem na mladou ženu pospíchající na vlakové nádraží. Na nástupišti stojí mladý muž, který si kupuje lístek a žena tak musí čekat, až přijde na řadu ona. Mezitím jí zřejmě ujede vlak, protože poté, co si koupí lístek, se posadí na lavičku vedle muže, který ji před tím zdržel. Žena vytáhne z kabelky mobilní telefon a kabelku položí vedle sebe. K lavičce přiběhne jiný muž s kapucí na hlavě, vezme kabelku a utíká pryč. Muž, který dosud seděl na lavičce a četl knihu, se za ním rozběhne, dostihne ho a kabelku vrátí ženě. Žena ho z vděčnosti obejmě a nastoupí do vlaku, kde se posadí a vytahuje peněženku, kterou ona sama při objetí ukradla mladému muži.

3.1.2 Bankovka

Zde se jedná o komediální skeč o trvání 2:45 min, který se odehrává v Anglii. Zachycuje gentlemana, který si na procházce všimne bankovky ležící pod kolem zaparkovaného auta. Nejprve se pokouší ji všemožnými způsoby dostat zpod kola, když se mu to nepodaří, rozhodne se, že počká v kavárně, odkud je dobře vidět. Zamýšlí zřejmě zajít si pro bankovku, až auto odjede. Usedne v kavárně, objedná si čaj a bedlivě pozoruje auto za oknem. Během jeho pobytu v kavárně se na ulici postupně objeví zametač ulic, stará paní, které upadne kapesník a dvě ženy s kočárkem, přičemž u všech těchto postav hrozí, že onu bankovku objeví. Ani jedna z nich si jí však nevšimne. Když se konečně objeví vlastník auta, všichni hosté v kavárně se zvednou a začnou se předhánět, kdo bude u bankovky dříve.

3.1.3 Lev

Posledním ze tří videí je Chaplinova groteska o trvání 3:25 min. Charlie Chaplin prchne před koněm do klece, ve které spí lev. Při pokusu o útěk se v kleci nedopatřením zamkne, a tak zkusí prolézt jinými, malými dveřmi, za kterými se ovšem ukrývá zcela bdělý tygr. Chaplin se stáhne zpět ke lvu, když na scénu přibíhá štěkající pes. Chaplin se ho neúspěšně snaží umlčet, a nakonec se rozhodne psa skrz mříže nakopnout. Ve chvíli, kdy se mu pes zakousne do nohavice, přichází mladá dívka, která při pohledu na lva a Chaplina omdlévá. Lev se probudí, neškodně Chaplina očichá a opět se uloží ke spánku na druhé straně klece. Dívka se vzpamatuje, otevře klec a pobízí Chaplina, aby utekl. Ten se však, povzbuzen lvím nezájmem, k útěku nemá. Jde ke lvu a dráždí ho. Lev zařve, Chaplin velmi rychle uteče a vyšplhá na nedaleko stojící stožár.

3.2 Mluvčí

Celkem jsem nahrála pět mluvčích, z toho tři ženy a dva muže, ve věkovém rozmezí 25–49 let. Všichni mluvčí jsou vysokoškolsky vzdělaní a v době nahrávání působili v akademickém prostředí buď jako studenti, nebo jako pedagogové.

V souvislosti s finštinou se často mluví o značných rozdílech mezi jednotlivými nářečími. Ačkoli mezi nářečími rozdíly nepochybně jsou, zvláště potom v oblasti fonologie, morfonologie a fonotaktiky, zdá se, že na použití demonstrativ velký vliv nemají. Sama Laury (1997) ve svých datech příslušnost k určitému dialektu nezohledňuje. Můj vzorek mluvčích je navíc velmi omezený, navíc mluvčí pocházejí většinou ze stejné nářeční oblasti, což činí detekci dopadu příslušnosti k nářečí na sledovaný jev prakticky nemožnou. Rozhodla jsem se tedy, že otázku rozdílů v dialektech do své analýzy nezahrnu, čímž však jejich možný

vliv na užití demonstrativ nevyklučují. Pro úplnost uvádím oblasti, ze kterých mluvčí pocházejí a přikládám obrázek 2 s mapou Finska a rozdělením na nářeční oblasti, přehled mluvčích je uveden v tabulce 1: *Údaje o mluvčích*.

Mluvčí TRA27, THZ25 a PNA42 žijí v Tampere, které spadá pod skupinu dialektů Häme, s tím, že někteří z nich mohou být ovlivněni i dialekty svých rodičů. Například mluvčí PNA42 sice žije v Tampere téměř dvacet let, ale její rodiče pocházejí z města Vaasa, které spadá do západno-ostroboťniského nářečí. Mluvčí NHA29 žije v Helsinkách. Poslední mluvčí TLZ49 pochází z Kuusama, které se nachází v oblasti savoského dialektu (viz obrázek 2: *Finské dialekty*)

Obrázek 2: Finská nářečí

zdroj: <https://www.roughguides.com/maps> & <http://www.helsinki.fi/maantiede/geofi/fennia/>

Pro jednotlivé mluvčí jsem vytvořila kód po vzoru Zíkové (2017:159), který je sestaven z prvních písmen vlastního jména a příjmení, údaje o pohlaví, A pro ženu a Z pro muže, a číslicí odpovídající věku. Kód je doplněn ještě o zkratku označující video (Z/B/L), výsledný kód by například vypadal následovně: ASA23Z (Antonie Střítežská, 23 let, narativ Zlodějka). V tabulce 1 jsou uvedeny relevantní podrobnosti o mluvčích a údaj o trvání jednotlivých nahrávek, který je zapsán ve formátu *minuty:sekundy*.

Tabulka 1: Údaje o mluvčích a trvání nahrávek

kód	věk	bydliště	povolání	zlo	ban	lev
NHA29	29	Helsinki	student	2:18	2:06	2:37
PNA42	42	Tampere	student	3:22	3:19	4:35
THZ25	25	Tampere	student a pedagog	2:13	1:37	2:40
TLZ49	49	Kuusamo	pedagog	4:30	3:07	4:09
TRA27	27	Tampere	student	2:32	2:22	3:18

3.3 Nahrávání

Nahrávání probíhalo v prostorách hlavní budovy Filozofické fakulty, a to hlavně z praktických důvodů. Všichni mluvčí věděli, kde se budova nachází a nečinilo jim problémy najít příslušnou místnost. Všechna sezení se odehrávala ve večerních hodinách, čímž se minimalizoval okolní ruch. K nahrávání bylo použito nahrávací zařízení značky Fostex s externím mikrofonem.

Jednotlivá sezení trvala přibližně dvacet pět minut. Mluvčí byli instruováni, aby po shlédnutí videa převyprávěli jeho příběh neformálním, hovorovým jazykem, jako kdyby video vyprávěli svému kamarádovi. Video mluvčí sledovali na přenosném počítači, který byl záměrně umístěn tak, aby na něj viděli jen oni, čímž se snížilo riziko, že demonstrativum bude použito v kontextu sdílené znalosti. (Zíková 2017:158) Nahrávání daného narativu probíhalo bezprostředně po shlédnutí videa, aby ho tak mluvčí měli ještě v živé paměti a nepoužívali demonstrativa jako prostředek rozpomínání (k čemuž ale i tak docházelo). Video byla přehrávána ve fixním pořadí *Zlodějka – Bankovka – Lev*, v souladu s pořadím elicitací narativů u Zíkové (2017:158).

Většina mluvčích zadané instrukce dodržela a mluvila skutečně hovorovou finštinou. Pouze mluvčí PNA42 mísila kódy spisovné a nespisovné finštiny a místy používala až knižní slovní zásobu. To může být dané jak věkem a faktem, že studovala humanitní vědu v doktorandském programu, tak určitou mírou nervozity, která časem alespoň částečně opadala. První nahrávka mluvčí obsahuje daleko více spisovných a knižních výrazů než nahrávka poslední, kde se zároveň vyskytuje více případů adnominálně užitého *se*. Z toho důvodu jsem se rozhodla z analýzy vypustit první nahrávku této mluvčí, tedy narativ *Zlodějka*, kde došlo k nedodržení požadavku na hovorový jazyk. Narativ je nicméně zajímavý z hlediska užití proximálního demonstrativa *tämä*, a to i v adnominálním kontextu.

4 Anotace dat

Data jsem zpracovala analogicky k disertační práci Zíkové (2017). Nahraný materiál jsem přepsala podle pravidel finské ortografie se zohledněním některých hovorových tvarů a s vyznačením hezitací pomocí speciálního symbolu. Následně jsem přepisy nasegmentovala na klauze, jednotku, kterou pro svou výhodnost zvolila i Zíková (2017:184-186).

Během segmentace na klauze vyvstal problém, jak naložit se vztažnou větou, tedy zda ji analyzovat jakou součástí jmenné fráze, nebo jako samostatnou klauzi. Nakonec jsem se přiklonila k řešení, že každá klauze obsahuje jedno finitní sloveso. To tedy znamená, že vztažná věta je brána jako samostatná klauze. V případě vložených vztažných vět jsem se přiklonila k řešení Zíkové (2017:186) a větu jsem rozdělila tak, že na jeden řádek tabulky připadla jmenná fráze hlavní věty se vztažnou větou a druhý řádek potom zbytku hlavní věty. Tím byl zachován princip, že na každém řádku tabulky se nachází jedno sloveso.

Jednotlivé klauze jsem následně očíslovala a v rámci nich identifikovala všechny jmenné a pronominální fráze, na které jsem dále aplikovala sadu vybraných lingvistických parametrů vycházejících především z práce Zíkové (2017), která byla značně inspirovaná prací Laury (1997). V rámci jednotlivých parametrů jsem se od metody Zíkové (2017) mírně odklonila a parametry jsem po vzoru Juvonen (2000) modifikovala tak, aby byly co nejrelevantnější z hlediska zkoumaného jazyka, tedy finštiny. Vybranými parametry, kterým se budu věnovat ve zbytku kapitoly, jsou: referent, referenční prostředek, životnost referentu, pořadí zmínky, anaforická vzdálenost, persistence, pozice vůči slovesu a syntaktická funkce.

4.1 Parametry

4.1.1 Referent

V každé jmenné frázi v rámci klauze byly identifikovány všechny referenty. Pokud klauze obsahovala více než jeden referent, každému z nich byl věnován jeden řádek tabulky.

Definice referentu coby produktu reference není jednoduchá. Referent souvisí se sémiotickým trojúhelníkem a je vymežován jako reálně existující předmět mimojazykové reality, je tedy tím, k čemu se vztahuje symbol prostřednictvím pojmu. V sémantice se referentem rozumí předmět, ke kterému se vztahuje referenční akt prostřednictvím referenčních prostředků (Lyons 1977). Givón (2001) rozšiřuje pojetí referentu a tvrdí, že referent je předmět existující v rámci diskurzu, ke kterému lze odkazovat, protože jazyk odkazuje stejnými

prostředky jak na reálně existující, tak na nereálně předměty. Použití výrazu, který nevybírání jeden předmět reálně existující ve světě diskurzu, není referenční. Podstatou referenčního užití výrazu je tedy odkaz k jednoznačně vymezené entitě. (Zíková 2017: 165)

Samotná otázka reference je natolik složitá a hranice mezi nereferenčním a referenčním užitím je natolik tenká, že ji mnohdy lze jen stěží identifikovat, že jsem se rozhodla nepracovat s referencí jakožto o vícero hodnotách parametrem. Stejný postup ostatně zvolila ve své práci i Zíková (2017).

Pojem referent tedy používám stejně jako ona v širším smyslu, než je běžné v lingvistických definicích. Rozumím jím tedy všechny aktualizace užitých výrazů v diskurzu, a to nezávisle na míře jejich referenčnosti. (Zíková 2017:169). Nereferenčnost je stejně jako u Zíkové zohledněna v parametru pořadí zmínky. Na rozdíl od Zíkové ale neanotuji výrazy vyjadřující čas, jako je *chvíle* nebo *moment*. Tyto výrazy se z hlediska demonstrativ objevují hlavně v ustálených frázích jako *siinä vaiheessa* („v tom okamžiku“). Fráze *se vaihe* se v Intercorpu v11 finštiny vyskytuje pouze v inessivu a spojení patří mezi nejfrekventovanější výrazy adnominálního užití inessivního tvaru demonstrativa *se*. I z toho se dá vyčíst, že se jedná o frázi, která není referenční a funguje mnohdy spíše jako pragmatický „vypávkový“ výraz. Obdobně funguje spojení *siinä tapauksessa* („v tom případě“). Slovo *tapaus* v tomto kontextu také neanotuji coby samostatného referenta.

Pro přehlednost, snazší orientaci a jednodušší anotaci i vyhodnocování dat jsem se rozhodla nereflktovat, že se k jednomu referentovi odkazuje více lexémy, přestože jsem si vědoma nebezpečí zkreslení výsledků. Reference ke stejnému referentovi pomocí nového slova je tedy součástí řetězce zmínek daného referenta a na rozdíl od Zíkové (2017:181) není nově použitý lexém v kolonce *referent* reflektován. Vzhledem k tomu, že mluvčí se většinou konzistentně drželi jednoho lexému a odchýlili se jen v minimu případů, možné zkreslení dat skrz toto rozhodnutí by nemělo být velké. Projevit se může hlavně v případě referentů, které jsou z hlediska děje okrajové a zmíněné jen jednou.

4.1.2 Referenční prostředek

U každého referentu identifikovaného v rámci klauze bylo dále sledováno, jakým prostředkem je k němu odkazováno. Parametr je primárně založen na práci Zíkové (2017), ale je dále rozšířen o některé hodnoty použité v práci Juvonen (2000), které jsou relevantní z hlediska finštiny, nikoli češtiny. Samotný seznam obsažený v tabulce 2 se určitě neobejde bez podrobnějšího komentáře a vysvětlení. U každého z nich se tedy krátce zastavím, odůvodním jeho aplikaci a tam, kde to usnadní porozumění problematice, uvedu příklady.

Tabulka 2: Hodnoty parametru referenční prostředek

Referenční prostředek
0PRO – verbální reference
PRO – osobní zájmeno
REL – vztažné zájmeno
DEM – pronominální demonstrativum: DEM-KON – kongruentní DEM-META – meta DEM-DISK – diskurznědeiktická DEM-DISK(KAT) – diskurznědeiktická s kataforickým odkazem DEM-Z – zbytková
DEM-N – adnominální demonstrativum
POSS-N – přivlastňovací zájmeno/posesivní sufix
DPA-N – adnominální proadjektivum
JOKU-N – neurčité zájmeno <i>joku</i> (nějaký)
YKS-N – číslovka <i>yksi</i> (jedna)
N – lexikální fráze bez výše zmíněných modifikátorů

Verbální reference (0PRO)

Tento parametr je postaven na Zíkové (2017), která ho zavádí, jelikož verbální reference je v češtině natolik produktivní a distribučně vyhraněná, že by bez ní podle Zíkové (2017:161) popis diskurzni anafory nebyl úplný. Tento způsob odkazování alternativně nazývá *nulovou anaforou* a řadí ji mezi zájmenné anafory, odkud plyne i důvod zvolené zkratky. Laury (1997) verbální referenci ve své analýze nezohledňuje, zatímco Juvonen (2000) zohledňuje dokonce všechny elipticky vynechané argumenty sloves.

V této práci kategorii verbální reference zavádím, protože je relevantní a odůvodnitelná ve vztahu k dalším parametrům, konkrétně anaforické vzdálenosti a perzistenci. Ve finštině je stejně jako v češtině možné vynechat subjekt věty, který je značen na slovesu, viz příklad 4

(4) ja **hän** suonta-a sinne kahvila-an
a on miiřit-3.SG tam kavárna-ILL.SG
a on zamíří tam do kavárny

ja **istu-u**   siihen   ikkuna-lle
a   sedět-3.SG   tam   okno-ALL.SG
a sedne si tam k oknu

Referent je tedy stále aktivován a vyloučením verbální reference z analýzy by znamenalo zkreslení výsledků těchto parametrů. Ve finštině se navíc jedná o velmi produktivní formu, podobně jako v češtině.

Osobní zájmeno (PRO)

Ve finštině vyvstává problém odlišení osobního zájmena od demonstrativa *se*, která jsou v hovorovém jazyce zaměnitelná. Použití *se* místo osobního zájmena třetí osoby singuláru *hän* je velmi běžné a v mých datech nad standardním *hän* dokonce převažuje. U některých mluvčích se užití *se* nebo *hän* střídá i v rámci jedné nahrávky. Většina mluvčích ale víceméně konzistentně používá odkazování formou *se*. Z toho, že *se* používá synonymně k *hän*, plyne, že v genitivním tvaru je zaměnitelné i s posesivním zájmenem pro třetí osobu singuláru *hänen*.

V anotaci jsem se přiklonila k řešení vágnosti *se* navrhané Juvonen (2000:60) a všechny volné výskyty *se*, které odkazují k životnému referentu, kóduji jako osobní zájmena PRO. Pro případy, kdy *se* stálo v přivlastňovací pozici, jsem vyčlenila samostatnou kategorii POSS-N sdružující lexikální fráze obsahující přivlastňovací zájmena a substantiva s posesivními sufíxy. Jak se ale ukáže v následujících odstavcích, ani tato kategorie není zcela prostá ambivalence.

Vztažné zájmeno (REL)

Do této skupiny jsem zařadila zájmena *joka* („který“) ve všech jeho pádech a *mikä* („co/jaký/který“) především v jeho lokálních pádech *missä*, *mihin* („kde, kam“) atd.

Pronominální demonstrativa (DEM)

Do této kategorie spadají stejně jako u Zíkové (2017) všechna demonstrativa v pozici hlavy nominální fráze. Stejně jako ona takto použitá demonstrativa dělím do dalších, až na drobné úpravy odpovídajících, podskupin založených na formě reference, viz tabulka 2.

Demonstrativum kongruentní (DEM-KON)

Zíková (2017) rozlišuje mezi demonstrativy kongruentními a neutrem. Kongruentní demonstrativa potom vymezuje tak, že odkazují na již zmíněného referenta, ke kterému bylo dříve odkázáno substantivem a gramaticky se s ním shodují. Demonstrativa neutra také odkazují k jasně vymezenému referentu již dříve pojmenovaného substantivem, ale gramaticky se s ním neshodují. Tato hranice je v mých datech poměrně neostrá i díky tomu, že finština nemá gramatický rod, čímž odpadá poměrně zásadní vodítko pro rozlišení těchto dvou kategorií. Dalšími vodítky jsou potom číslo a pád, které jsou vysledovatelné i ve finštině.

Ve svých datech jsem nenarazila na případ, kdy by se užitá demonstrativum neshodovalo s dříve zmíněným referentem v pádě a čísle. Navíc výskyty, které by spadaly do kategorií vymezených pomocí DEM-KON a DEM-NEU není mnoho, a to i díky mému rozhodnutí anotovat samostatně stojící *se* odkazující k životným referentům jako zájmeno osobní. Rozhodla jsem se tedy, že všechny výskyty demonstrativ v dané funkci označím za kongruentní a s neutrem zde pracovat nebudu.

(5) mut **se** [seteli]   ol-i-0   se-n   renka-an   alla   jumissa
ale to.NOM [bankovka] být-PST-3.SG to-GEN pneumatika-ILL pod uvízlý
ale **ta** [bankovka] je uvízlá pod tou pneumatikou

Metareferenční demonstrativa DEM-META

Metareferenční demonstrativa odkazují k příběhu nebo videu samotnému

(6) a. mä   nä-i-n   video-n
já   vidět-PST-1.SG   video-GEN
viděl jsem video

b. ja **se**   alko-i-0   siitä
a **to**   začít-PST-3.SG   to.SG.ELA
a začalo to od toho (tak)

Diskurzivně-deiktická demonstrativa (DEM-DISK)

Diskurzivně-deiktická demonstrativa odkazují na nějakou část děje nebo akci v rámci diskurzu, nevážou se na jednoznačně vymezeného referenta.

(7) a. ja sitten nappas-i-0 se-n käsilauku-n takaisin
 a potom vytrhnout-PST-3.SG to-GEN kabelka-GEN zpátky
a potom vytrhne tu kabelku nazpátek

b. se tapahtu-u yllättävä-n helposti
 to stát se-3.SG překvapivý-GEN jednoduše
jde to překvapivě jednoduše

Diskurzivně-deiktická demonstrativa s kataforickým odkazem (DEM-DISK(KAT))

Demonstrativa diskurzivně-deiktická s kataforickým odkazem odkazují na část děje nebo určitou akci v rámci diskurzu, která následuje až po jejich užití.

(8) a. tietenkin on se kiva
 samozřejmě být.PRS.3.SG to fajn
samozřejmě je to fajn

b. että se-n lauku-n saa-0 takas
 že ten-GEN kabelka-GEN dostat-PRS.3.SG zpátky
že dostala tu kabelku nazpátek

Demonstrativa zbytková (DEM-Z)

Do zbytkových demonstrativ řadím všechna demonstrativa, u kterých jsem neidentifikovala žádnou z předchozích funkcí. Do této kategorie spadají například formální subjekty.

(9) ja sit se näytt-i-0 sie-ltä
 a pak to vypadat-PST-3.SG to-ELA
a pak to vypadalo tak

Adnominální demonstrativa (DEM-N)

Tato kategorie stojí ve středu zájmu této práce, obsahuje tedy všechna adnominálně užitá demonstrativa. Drtivá většina z nich je adnominálně užitá demonstrativum *se*. O to zajímavější ale může být kvalitativní analýza výskytu proximálního demonstrativa *tämä*. Distální demonstrativum *tu* je velmi marginální. V celém korpusu má pouze pět výskytů, z nichž jen dva jsou adnominální. Jedno z adnominálních užití se navíc nachází v nahrávce mluvčí PNA42Z, kterou jsem se z celkové analýzy rozhodla vynechat.

Ukázalo se, že tato kategorie není z hlediska anotace dokonale bezproblémová. Problémové byly fráze v genitivu, které se skládaly z adnominálního *se*, genitivního atributu a referenta, tedy hlavy fráze. V tomto případě bylo zapotřebí rozhodnout, ke kterému z genitivních výrazů se demonstrativum *se* váže. Po zběžné analýze dat a konzultaci s rodilým mluvčím jsem se rozhodla přijmout následující řešení: pokud je genitivní atribut životný a jedná se o protagonistu děje, přičemž hlava fráze je neživotná, přisuzuji adnominální *se* právě tomuto atributu viz (11a). Pokud je atribut dané konstrukce neživotný, zatímco hlava fráze životná je, přisuzuji adnominální *se* právě hlavě fráze, viz (11b). V případě, že jak atribut, tak hlava fráze jsou neživotné, adnominální *se* přisuzuji hlavě fráze. Toto řešení opírám mimo jiné o příklady (10a) a (10b) bezproblémových frází obdobné struktury, které reprezentují převažující tendenci mluvčích v rámci mého korpusu:

(10) a. hänen käs-i-ssä-än on se-n miehe-n lompakko-0
 jeho/její ruka-PL-INE-POSS být.PRS.3.SG ten-GEN muž-GEN peněženka-NOM
v jejích rukou je peněženka toho muže

b. että tota men- tul-isi-0-ko se-0 auto-n omistaja-0
 že jako přijít-CON-3.SG-Q ten-NOM auto-GEN majitel-NOM
že jako kdyby přišel ten majitel auta

Přijaté řešení v problémových případech ilustrují příklady (11a) a (11b)

(11) a. hän itse-nsa varast-i-0 se-n miehe-n lauku-sta sitten lompako-n
 on(a) sama-POSS ukrást-PST-3.SG ten-GEN muž-GEN taška-ELA pak peněženka-GEN
ona sama pak ukradla peněženku toho muže

b. ja sitten se nainen ava-a se-n häki-n ove-n
 a potom ta žena otevřít-3.SG to-GEN klec-GEN dveře-GEN
a potom ta žena otevře ty dveře klece

Posesivní fráze (POSS-N)

Tuto kategorii jsem se rozhodla do analýzy začlenit kvůli rozlišení ambivalentních frází s adnominálním vágním *se*, které se, jak již bylo zmíněno, v hovorové řeči používá místo osobního zájmena *hän*, a tedy i místo přivlastňovacího zájmena *hänen*. Rozlišit, kdy se jedná o adnominálně použité *se* v demonstrativním významu a kdy se jedná o přivlastňovací zájmeno,

není vůbec triviální. Případů naštěstí v materiálu není mnoho, bylo tedy možné alespoň větší část z nich zkontrolovat s rodilým mluvčím. Rozlišení, zda se jedná o přivlastňovací zájmeno nebo adnominálně užitá demonstrativní *se* do velké míry záleží na jazykovém citu a intuici mluvčího, což přiznává i Juvonen (2000:61). U některých užití bylo z kontextu jasné, že se jedná o přivlastňovací zájmeno, jako například pokud se objevilo s adjektivem *oma* (vlastní), které posiluje posesivní význam.

Finština navíc disponuje setem posesivních sufixů, které se přidávají ke kmeni přivlastňovaného jména za koncovky a před partikuli (*talo-ssa-ni/dům-INE-POS.1.SG*). Ve spisovném jazyce je jejich užití povinné a v první a druhé osobě singuláru i plurálu se potom vynechává přivlastňovací zájmeno. V hovorovém jazyce lze vysledovat zcela opačnou tendenci. Zde je možné vynechat posesivní sufix, ale přivlastňovací zájmeno, často ve zkrácené hovorové formě, zůstává. Příklad (12a) ilustruje použití posesivního sufixu v rámci spisovného jazyka, zatímco (12b) ilustruje použití v jazyce hovorovém.

- (12) a. Hän istu-u talo-ssa-ni
on sedět-3.SG dům-INE-POS.1.SG
Sedí v mém domě
- b. Hän istu-u mun talo-ssa
on sedět-3.SG můj dům-INE
Sedí v mém domě

Tento jev je navíc závislý na nářečí. Hakulinen (2004:§1300) uvádí, že k vynechávání posesivních sufixů dochází nejvíce v savoských a severních nářečích a dále potom v nářečí häme. Kromě mluvčí NHA29, která pochází z Helsinek, do uvedených nářečí spadají všichni mluvčí tvořící korpus narativů využitý v této práci. I přes to se v korpusu posesivní sufixy místy vyskytly, a to dokonce bez doprovodu přivlastňovacího zájmena. I tyto výskyty jsem zařadila do kategorie POSS-N, jelikož se nejedná o holou lexikální frázi a začlenění těchto výskytů do kategorie N nepovažuji za metodologicky čisté.

Nominální fráze modifikovaná proadjektivem (DPA-N)

Jak již bylo řečeno v teoretické části práce, demonstrativní systém finštiny obsahuje kromě demonstrativních zájmen i tzv. demonstrativní proadverbia (*siellä, siinä, sieltä, täältä, tänne* atd.) a proadjektiva (*sellainen/semmoinen, tällainen/tämmöinen*), která vycházejí ze stejných

slovních kořenů a vyznačují se stejnými deiktickými a anaforickými vlastnostmi (Hakulinen 2004:§721).

Nejprve bych se ráda zastavila u demonstrativních proadverbií, která jsem z analýzy sice nakonec vynechala pro problematičnost s určením jejich funkce, jež je mnohdy spíše pragmatické povahy, ale musela jsem se vypořádat s některými metodologickými problémy plynoucími z homonymie určitých tvarů. Demonstrativní proadverbia jsou sémanticky napojená na finské vnitřní a vnější lokální pády¹, s tím že proadverbia odpovídající vnitřním lokálním pádům jsou lexikalizovanými tvary demonstrativních zájmen v odpovídajících pádech (*siinä, siitä, siihen, tässä, tästä, tähän*), a jsou tak s nimi formálně shodná. (Hakulinen 2004:§726, Juvonen 2000:33, Etelämäki 2008:27). Hranice mezi demonstrativními zájmeny a demonstrativními proadverbii je tedy poměrně vágní. Laury (1997:60) uvádí, že finská demonstrativní zájmena charakterizují referenta jako věc, zatímco demonstrativní proadverbia ho charakterizují jako určitou oblast. Dále uvádí, že rozlišení, zda má mluvčí na mysli ten nebo ten význam, do značné míry spočívá na intenci mluvčího. Toto však pro nerodilého mluvčího finštiny není snadné identifikovat.

Rozlišení by mohl usnadnit fakt, že adverbia jako typický slovesný doplněk se nemohou vyskytovat v NP. Aby bylo možné daný tvar považovat za součást NP, musí se gramaticky shodovat s hlavou fráze. Například tvar *siinä* je analyzovatelný jako součást NP, pokud je hlava fráze v inessivu singuláru.

Rozhodla jsem se tedy všechny volně stojící tvary *siinä, siitä, siihen, tässä, tästä, tähän* a *tuossa, tuosta, tuohon* analyzovat jako demonstrativní proadverbia a z analýzy je vyloučit. Pokud se tyto tvary vyskytnou v kontextu vyhodnotitelném jako NP, považuji je za adnominální užití příslušného demonstrativního zájmena. Pokud tvary stojí před jménem, se kterým se neshodují v pádě a čísle, jedná se opět o proadverbium. Příklad (13a) ilustruje adnominální užití demonstrativa *se* v inessivu, příklad (13b) potom případ, kdy se jedná o adverbium.

---

¹ Finština disponuje šesti lokálními pády, které vyjadřují místo a směr. Systém lokálních pádů je strukturovaný do dvou dimenzí, a to podle polohy (uvnitř nebo v těsném kontaktu vs. venku) a podle směru (statické, pohyb směrem k, pohyb směrem od). Využití lokálních pádů je ale mnohem širší než jen k vyjádření polohy a směru. (Karlsson 2002: 107) V rámci rekce sloves se objevují i v kontextech, které jsou např. v češtině vymezené objektem.

(13) a. ja siellä leijona sitten kuorsa-a **siinä** **nurka-ssa**
a tam lev potom chrápat-3.SG se.INE kout-INE
a tam lev potom chrápe v tom koutě

b. **siinä penki-llä** istu-u jo se nuori mies luke-ma-ssa kirja-a
tam lavička-ADE sedět-3.SG už ten mladý muž číst-MA-INE² kniha-P
tam na lavičce už sedí ten mladý muž čta knihu.

Neméně zajímavá je i skupina demonstrativních proadjektiv, která také vycházejí ze stejných kořenů jako demonstrativní zájmena. Objevují se ve dvou variantách podle toho, jakým adjektivním derivačním sufixem jsou odvozena. Derivační sufixy jsou *-lainen* nebo *-moninen*. Proadjektiva jsou sice svou sémantickou i pragmatickou funkcí velmi blízko demonstrativním zájmenům, liší se ale v syntaktickém kontextu výskytu. Mohou se vyskytovat sama o sobě bez dalšího modifikátoru stejně jako ostatní finská adjektiva a mohou být sama modifikována demonstrativním zájmenem, což mluví pro jejich vyčlenění z celkového počtu frází modifikovaných demonstrativem *se*. Laury (1997:14) kóduje proadjektiva jako zájmena, což ale nepovažuji za přesvědčivé, jelikož se jedná o jiný slovní druh s jinými vlastnostmi. Přiklonila jsem se tedy k řešení Juvonen (2000:54), která pro nominální fráze modifikované proadjektivem vyhrazuje zvláštní kategorii označenou zkratkou DPA-N (*demonstrative proadjective*).

Nominální fráze modifikované neutrálním zájmenem *joku* („nějaký“) nebo číslovkou *yksi* („jedna“) (JOKU-N, YKS-N)

Tuto kategorii jsem zkušebně zaváděla na základě Juvonen (2000). O zájmenu *joku* a o číslovce *yksi* se v literatuře hovoří jako o možném zdroji členu neurčitého. Kategorií se v této práci sice nezabývám, ale nic nebrání jejímu pozdějšímu využití v jiném typu studie.

Prostá jmenná fráze (N)

Do této kategorie spadají všechny lexikální fráze, které neobsahují ani jeden z výše uvedených modifikátorů, tedy adnominální demonstrativa, proadjektiva, *joku* nebo *yksi*. Do této kategorie

---

² Třetí neboli tzv. ma infinitiv se ve finštině používá ve spojení s některými vybranými pády, od kterých je také odvislý jeho význam. V tomto případě se objevuje s inessivem, značí tedy činnost probíhající v rámci jiného děje. (Karrlson 2002:189). V češtině je nejbližší použití přechodníku přítomného

tím pádem spadají i věty modifikované adjektivy (*nuori mies* – „mladý muž“) a kvantifikátory (*kaiiki ihmiset* – „všichni lidé“).

4.1.3 Životnost referentu

Životnost je v rámci finštiny sporná kategorie, protože její gramatické značení se omezuje na distinkci mezi životným *hän* („on/ona/ono“) a neživotným *se* („ten/ta/to“). Právě tato distinkce ale v hovorovém jazyce zaniká, jelikož životné *hän* zde bývá velmi často nahrazováno neživotným *se*. Životnost je nicméně faktorem, který se ukazuje být poměrně zásadní pro volbu užití toho kterého referenčního prostředku. (Juvonen 2000:61, Zíková 2017: 320) Laury (1997:17) tento problém řeší zavedením kategorie *sémantická třída*, v rámci které vymezuje kategorie pro lidi, zvířata, neživotné předměty, neživotnou masu, část těla nebo text. Juvonen (2000:62) tvrdí, že v rámci předběžného studia dat vyšlo najevo, že referenty, které by se daly označit za životné (lidé) se z jazykového hlediska chovají jinak než referenty, které by šlo tradičně označit za neživotné (neživotné předměty), což jí vedlo k zavedení této kategorie do analýzy.

Mezi životné referenty Juvonen (2000:61) řadí čtyři lidské referenty. Už ale neřeší, jak naložit s referenty zvířecími. Zde je možné předpokládat, že ve videu, se kterým pracuje a které měli její informanti za úkol převyprávět, se žádná zvířata nevyskytují. Zavádět speciální kategorii podle vzoru Laury (1997:17) mi přijde v souvislosti s tím, že v mých datech se také příliš zvířecích participantů nevyskytuje, nevhodné a nadbytečné. Vzhledem k tomu, že jeden ze zvířecích referentů je referentem centrálním, jelikož je protagonistou videa s Chaplinem, jsem se rozhodla pro následující řešení: parametr životnost v této práci nabývá dvou hodnot. *životný* (A) a *neživotný* (I), přičemž za životné považuji lidské a zvířecí referenty.

4.1.4 Pořadí zmínky

U každého referentu bylo zaznamenáno, jestli se jedná o první, druhou nebo opakovanou zmínku. Stejně jako u Zíkové (2017:181) platí, že všechny neprvní zmínky včetně druhé jsou zmínkami opakovanými a všechny neprvní zmínky vyjma druhé jsou repetitivními. Zároveň bylo zaznamenáno, o kolikátou zmínku se reálně jedná, od čehož se odvíjel výpočet parametru anaforické vzdálenosti. První a jedinečné zmínky se chovají jinak než zmínky ostatní, tedy zmínky anaforické (Juvonen 2000:63). Rozdíly v jazykovém chování se ale dají najít i v rámci anaforických zmínek. Juvonen (2000:63) s odkazem na Karttunena (1976:366) tvrdí, že až druhá zmínka ukotvuje referenta v diskurzu.

4.1.5 Anaforická vzdálenost

Anaforická vzdálenost je definována Zíkovou (2017:183) po vzoru Ariel (1988) jako počet finitních klauzí, které od sebe dělí bezprostředně po sobě následující zmínky téhož referenta. Tento parametr kvantifikuje stupeň aktivace referentu a mapuje jeho historii v diskurzu.

V souvislosti s tímto parametrem bylo zapotřebí vyřešit několik problémů. Prvním byl případ, kdy se v diskurzu objevil výraz v plurálu, který odkazoval ke dvěma jasně vyhraněným referentům. Tento problém jsem řešila analogicky k Zíkové (2017:186) a výraz jsem přiřadila všem referentům, na které výraz odkazoval v rámci jejich anaforických řetězců. Výraz sám tedy nezakládal nový řetězec.

Dalším problematickým výskytem byla pravá dislokace viz příklad (14a), který jsem vyřešila tak, že jsem oběma odkazům přidělila stejnou hodnotu anaforické vzdálenosti i persistence. Dislokované syntaktické struktury jsou konstrukce, kdy je určitý větný člen vyňat mimo klauzy a situován buď před ni, potom se jedná o *levou dislokaci* nebo za ni, potom se jedná o *pravou dislokaci*. Klauze samotná zůstává kompletní, protože na pozici vyňatého členu stojí zájmeno. (Zíková 2017:236). Finština umožňuje dislokaci jak pravou, tak levou. Na levou dislokaci jsou ovšem ve svých datech nenarazila, v anotaci se tedy omezují jen na dislokaci pravou.

(14) a. ja sit se huomas-i-0 se mies
a pak on všimnout-PST-3.SG ten muž
a *on si pak všimnul ten muž*

Do anaforických řetězců začleňuji také DEM-KON a REL. Ostatní pronominální užití demonstrativ zůstala z hlediska tohoto parametru neznačená. Do anaforických řetězců jsem stejně jako Zíková (2017:186) nezahrnovala odkazování k referentu prostřednictvím posesivního zájmena, tj. zájmeno *sen* ve spojení *sen [naisen] käsilaukku* („její [ženy] kabelka“) není započítáno do anaforického řetězce referenta *nainen* („žena“).

První zmínku nového referenta jsem počítala opět analogicky k Zíkové (2017:187), tak, že první zmínce je přisouzená hodnota počtu klauzí, který ji dělí od začátku příběhu neboli nuly. Tabulka 3 ukazuje způsob značení anaforické vzdálenosti v datech. Pro lepší orientaci jsem označila referenta tučně a sloveso kurzivou.

Tabulka 3: Ukázka výpočtu AD

klauze	referent	zmínka	AD
1. okei siinä oli Charlie Chaplin <i>okej, byl tam Charlie Chaplin</i>	Chaplin	1	1
2. joka juoksi pakoon hevosta sirkusalueella <i>který utíkal před koněm na pozemku cirkusu</i>	Chaplin	2	1
2. joka juoksi pakoon hevosta sirkusalueella <i>který utíkal před koněm na pozemku cirkusu</i>	hevonen	1	2
3. ja sit se vahingossa jotenkin juoks leijonan häkkiin <i>a on potom omylem vběhl do klece lva</i>	Chaplin	1	1
3. ja sit se vahingossa jotenkin juoks leijonan häkkiin <i>a on potom omylem vběhl do klece lva</i>	leijona	3	3
3. ja sit se vahingossa jotenkin juoks leijonan häkkiin <i>a on potom omylem vběhl do klece lva</i>	häkki	1	3
4. ja sit se ovi meni kiinni <i>a ty dveře se zavřely</i>	ovi	1	4
5. ja sit se leijona nukku siellä <i>a pak ten lev tam spal</i>	leijona	2	2

4.1.6 Perzistence

Tento parametr je definován jako počet klauzí, po které je referent nepřerušeně zmiňován. Jakmile dojde k narušení kontinuity zmiňování, perzistence je v klauzi před přerušením nulová. Nulová perzistence pak zastupuje referenty, které nepřetrvají ani do další klauze, jak ilustruje tabulka 4, která zachycuje výpočet persistence pro referenta *tyttö* („dívka“). V prvních čtyřech klauzích ukázky referent nepřerušeně přetrvává, anaforická vzdálenost je tedy vždy rovna jedné, a to i u první zmínky, jelikož se jedná o začátek nahrávky. Z posledního řádku tabulky se dá vyčíst, že mezi ním a předposledním řádkem, a tedy mezi aktuální a předchozí zmínkou referenta, stojí čtyři klauze. Anaforická vzdálenost je tedy rovna čtyřem. Persistence je rovna nule už v předposledním řádku, jelikož nulovou hodnotu nabývá již referent těsně před bodem zlomu. Persistence tedy mapuje budoucnost referenta v diskurzu.

Tabulka 4: příklad výpočtu persistence pro referenta tyttö (dívka)

Klauze	č.klauze	AD	PER
joo tos videossa <i>oli se- siinä oli tyttö</i> <i>jo, tak v tom videu byla to- byla tam holka</i>	1	1	3
sit <i>se juoksi korkokengissä semmoista maalaistietä juna-asemalle</i> <i>ona pak běžela ve vysokých botách po nějaké polní cestě na nádraží</i>	2	1	2
ja <i>sillä oli hirveä kiire junaan</i> <i>a ona měla hrozně naspěch na vlak</i>	3	1	1
ja sit <i>se meni lippuautomaatille</i> <i>a pak ona šla k automatu na lístky</i>	4	1	0
ja sit <i>se tyttö kat- niin kuin oli tosi levoton ja hermostunut</i> <i>a pak ta holka [ ] tak jako byla hrozně neklidná a nervózní</i>	8	4	0

AD= anaforická vzdálenost, PER = persistence

Podle Zíkové (2017:188) kombinace perzistence a anaforické vzdálenosti dokáže odhalit základní rozdíly v diskurzním statusu referentů, a to tak, že referent s velmi vysokou AD a nízkou persisterencí bude v rámci diskurzu marginální, zatímco referenti s vysokou persisterencí a nízkou anaforickou vzdáleností budou centrální. Persistence ukazuje aktuální relevanci daného referentu v rámci diskurzu. Jak uvádí Zíková (2017:188):

Persistence tak na rozdíl od anaforické vzdálenosti odráží perspektivu mluvčího, zprostředkovává výsledek jeho aktuální rozvahy o tom, jak prezentovat určitý předmět s ohledem na jeho bezprostředně budoucí význam. Protože persistence zachycuje skutečně *bezprostřední*, nikoli vzdálenější budoucnost referentu, postihuje fakticky jeho relevanci přítomnou, relevanci referentu v daném diskurzním momentu.

S dislokovanými výrazy v rámci tohoto parametru zacházím stejně jako v případě anaforické vzdálenosti, to znamená, že obdrží stejnou hodnotu persistence jako předchozí zmínka.

4.1.7 Pozice vůči slovesu

U každého referenčního prostředku byla také sledována jeho pozice vůči slovesu. Tento parametr nabývá tří hodnot, preverbální (PRE), postverbální (POST) a pravá dislokace (PD). Pozice vůči slovesu formálně zaznamenává postavení referenčních prostředků z hlediska aktuálního větného členění, které je ve finštině stejné jako v češtině. (Hakulinen 2008:§1370) Preverbální pozici jsem se tedy analogicky k Zíkové (2017:176) rozhodla interpretovat jako tematickou funkci, zatímco postverbální jako funkci rematickou, a to kromě jiného aby se

dosáhlo větší míry srovnatelnosti finských a českých dat. Verbální reference se z hlediska tohoto parametru z logických důvodů neanotuje.

Jak upozorňuje Juvonen (2000:58), dislokace je ve finštině poměrně obvyklým jevem. Finština umožňuje dislokaci levou i pravou, subjektu i objektu. Juovnen (2000:59) dále argumentuje pro zohlednění pouze morfologicky bohatší, tedy dislokované, varianty výrazu. Dislokované výrazy přitom stojí mimo větnou strukturu, jak upozorňuje Zíková (2017:176) a dohromady se zájmenem, které stojí v rámci věty, tak tvoří specifickou konstrukci. Zohlednění pouze části této konstrukce tedy nepovažuji metodologicky čisté a kloním se k řešení kódovat dislokaci jako vlastní kategorii co do pozice vůči slovesu. Její řešení z hlediska ostatních parametrů bylo již zmíněno v předchozích podkapitolách.

4.1.8 Syntaktická funkce

V této kategorii vycházím především z velmi úsporné klasifikace obsažené v Juvonen (2000:60-70), v práci tedy rozlišuji mezi subjektem (SUB), přímým objektem (DO), nepřímým objektem (IO) a obliquem (OBL). Kategorii genitivního atributu (ATR) jsem do anotace začlenila nejprve experimentálně, k čemuž mě vedl fakt, že genitivní atribut v mých datech velmi často obsahovat výrazy odkazující ke konkrétním, a velmi často také pro příběh centrálním, referentům. Tuto kategorii do své analýzy začleňuje i Laury (1997:27). Po vzoru Juvonen (2000) jsem se také rozhodla zavést zbytkovou kategorii *jiné*, pro případy, kdy jsem nebyla schopná syntaktickou funkci určit. Do této kategorie jsem zařadila i dislokované výrazy, které stojí mimo větnou strukturu. Podrobnější klasifikaci, jak ji můžeme najít u Zíkové (2017:171), která rozlišuje ještě dalších dvanáct syntaktických funkcí, považuji pro účely a rozsah této práce za nadbytečnou.

Základním pádem subjektu (SUB) je stejně jako v češtině nominativ, ve finštině není ale subjekt zdaleka tak bezproblémovou a průhlednou kategorií. V některých typech frází se může objevit i v partitivu nebo genitivu. Partitivní subjekt se potom může vyskytnout v existenciální větě, a to v případě, je-li věta negativní nebo pokud je subjekt v plurálu. (Hakulinen 2008:§891) Stejný princip se uplatňuje i v posesivní konstrukci. V genitivu se subjekt objevuje především v tzv. necesivních konstrukcích (*nesesiivirakenteez*) vyjadřujících nutnost nebo povinnost. (Karlsson 2002:96).

Přímý objekt (DO) se objevuje ve třech, respektive čtyřech, tzv. gramatických pádech objektu, tj. v nominativu, genitivu a partitivu. Zvláštní tvar akuzativu mají pouze osobní zájmena. Partitivní objekt se od objektů v ostatních zmíněných pádech liší tak, že se nejedná o tzv. totální objekt (*totaaliobjekti*), tedy neodkazuje k určitému celku (Hakulinen 2004:§925).

Objekt v partitivu se tedy objevuje, pokud je věta negativní, akce reprezentovaná slovesem není rezultativní nebo pokud objekt vyjadřuje neurčité množství (Karlsson 2002:101).

Existence nepřímého objektu (IO) je ve finštině sporná, jelikož jazyk nedisponuje dativem, pádem pro nepřímý objekt typickým. Z formálního hlediska by tedy měl spadat pod kategorii oblique. Laury (1997) ji ve své studii nezohledňuje. Své rozhodnutí tuto spornou kategorii ve své analýze zavést opírám o Juvonen (2000:67-70), která kategorii zohlednila také kvůli větší srovnatelnosti s obdobnými studii jiných indoevropských jazyků. Juvonen (2000:70) také tvrdí, že z jejích dat vyplývá, že referenti v pozici, která by odpovídala dativnímu objektu, vykazovali v rámci diskurzu jiné chování než referenční výrazy, jejichž syntaktická funkce spadala do kategorie oblique. Nepřímým objektem se zde tedy rozumí referenční prostředek v allativu, který odpovídá životnému referentovi nepřímo ovlivněnému akcí vyjádřenou predikátem.

Do kategorie oblique (OBL) potom spadají referenční prostředky v jiných než výše uvedených pádech. Typicky sem spadají různé druhy příslovečných určení, dále sem stejně jako Laury (1997:27) řadím i posesora v rámci posesivní konstrukce typu *minulla on*, která by se dala volně přeložit jako *u mě je*.

5 Analýza a výsledky

V této kapitole přistoupím k samotné analýze materiálu. V první části kapitoly se zaměřím na distribuci všech typů referenčních prostředků z hlediska anotovaných parametrů, pomocí čehož se pokusím nastínit motivaci mluvčích pro volbu toho kterého prostředku. Zvláštní pozornost bude věnována distribuci demonstrativních zájmen *tämä*, *tuo* a *se* v korpusu, s tím že uvedu jejich poměrné zastoupení, kontexty výskytu a jejich funkce. Použití adnominálního demonstrativa a prostých jmenných frází se věnuji v další podkapitole. Na závěr provedu shrnutí zjištění, ke kterým jsem analýzou dospěla s diskusí nad výsledky.

5.1 Celkové rozložení referenčních prostředků

Tabulka 5 zobrazuje rozložení referenčních prostředků v korpusu (řazeno podle četnosti výskytu). Výpočet procentuálního zastoupení se odvíjí od celkové velikosti korpusu, který čítal 1282 anotovaných jmenných frází. V této kapitole bude každému referenčnímu prostředku věnován omezený prostor, ve kterém bude jejich volba rozebrána z hlediska všech parametrů. Zvláštní pozornost bude věnována kategorii DEM, v rámci které také představím poměrné zastoupení demonstrativ *tämä*, *tuo* a *se* v korpusu.

Tabulka 5: Rozložení referenčních prostředků v korpusu podle četnosti užití

REF. PROSTŘEDEK	#	%	AD	PER
N	409	32 %	14,05	0,33
DEM-N	305	24 %	7,89	0,50
PRO	230	18 %	1,64	0,92
OPRO	138	11 %	1,30	0,94
DEM	101	8 %	3,30 (DEM-KON)	0,60 (DEM-KON)
DPA-N	39	3 %	24,83	0,58
REL	37	3 %	1	0,57
JOKU-N	9	1 %	30,22	0,57
POSS-N	7	1 %	19,43	0

poznámka: # = počet výskytů, % = procentuální zastoupení v korpusu, AD = anaforická vzdálenost, PER = persistence, u kategorie DEM byla AD a PER sledována jen pro kongruentní demonstrativa, hodnoty v příslušném řádku se tedy týkají jen jich. Výsledná procenta jsou zaokrouhlena.

Z tabulky je vidět, že nejčetnější formou odkazování je kategorie prosté jmenné fráze a adnominálního demonstrativa. Těmto dvěma kategoriím se budu podrobněji věnovat v následující podkapitole. Zde představím jen kategorie s nižším procentuálním zastoupením v korpusu. Kategorie JOKU-N a POSS-N mají natolik nízké zastoupení, že by bylo těžké nad nimi i v rámci dat zobecňovat, nebudu se jimi tedy zabývat.

5.1.1 Pronominální demonstrativa (DEM)

Z kategorie pronominálních demonstrativ v rámci analýzy vylučuji adnominální užití, kterému je věnována zvláštní kapitola. V této kategorii tedy zohledňuji diskurzivně-deiktická demonstrativa, jejich kataforická užití, kongruentní demonstrativa, meta demonstrativa a demonstrativa spadající do kategorie nazvané zbytková demonstrativa, přičemž pouze kongruentní demonstrativa byla anotována pro anaforickou vzdálenost a persistenci.

Poměrné rozložení demonstrativ *tämä*, *tuo* a *se* v korpusu

Tabulka 6 zachycuje rozložení finských demonstrativ v korpusu, zahrnutý jsou i adnominální výskyty. Celkový počet výskytů demonstrativ v korpusu je 408.

Tabulka 6: Rozložení finských demonstrativ v korpusu

Demonstrativum	#	% v DEM
tuo	5	1,23 %
tämä	24	5,88 %
se	379	92,89 %

= počet výskytů v korpusu, % v DEM= procentuální zastoupení v rámci všech demonstrativních zájmen, včetně adnominálních, celkem 408 demonstrativních frází

Tuo

Množství výskytů distálního demonstrativa *tuo* v korpusu je mizivé, přičemž dva z jeho výskytů jsou použité pro odkazování k mimojazykové realitě, jedná se tedy o demonstrativa z kategorie DEM-META. Dva výskyty jsou dál v adnominálním kontextu a jeden v kontextu kongruentním. Jedno ze dvou adnominálních užití tohoto demonstrativa se vyskytuje v případě, kdy mluvčí pouze nepopisoval děj, ale mluvil přímo z pozice postavy viz příklad (15).

(15) a. ja tota³ Chaplin yrittä-ä sitten naise-lle selittää ilmeisesti
 a Chaplin zkusit-3.SG potom žena-ALL vysvětlit patrně
a Chaplin potom zkouší ženě vysvětlit

b. että tuu ava-an tuo ovi
 že přijít.IMP.2.SG otevřít-MA.ILL⁴ tamty dveře
že pojd' otevřít tamty dveře

Zde se jedná o situační, nikoli o anaforické odkazování. Stejně je *tuo* použité i v roli jediného kongruentního demonstrativa, i tehdy mluvčí simuloval řeč konkrétní postavy. Jiné než situační odkazování se v korpusu objevilo jen jednou a to v kontextu, který ilustruje příklad (16). Slovo v závorkách nebylo plně srozumitelné a tři tečky v hranatých závorkách zde značí vypuštění několika klauzí.

(16) a. hän men-i-0 asema-lla osta-ma-an automaati-sta lippu-a
 ona jít-PST-3SG nádraží-ADE koupit-MA-ILL automat-ELA lístek-P
ona šla na nádraží koupit si lístek

b. ja sit siin ol-i-0 nuori mies siinä edellä
 a pak tam být-PST-3.SG mladý muž tam před
a pak tam před [automatem] byl mladý muž
 [...]

c. se mies saa (ostetun) lipun
 ten muž dostat (koupený) lístek-GEN
ten muž dostane (koupený) lístek

d. ja siinä vaihee-ssa kuin nainen sitten pääs-i-hän
 a ten-INE moment-INE když žena potom dostat se-PST-PRT
v ten moment když se žena dostane

automaati-lle osta-ma-an lippu-a
 automat-ALL koupit-MA-ILL⁵ lístek-P
k automatu, aby si koupila lístek

³ Jedná se o partitivní tvar zájmena *tuo* ve své hovorové formě, který má specifickou funkci výplňkového slova (space filler)

⁴ Zde se jedná o hovorovou formu třetího infinitivu v illativum, tedy dynamickém pádu značícím pohyb směrem k něčemu. V tomto případě třetí infinitiv indikuje činnost, která se odehraje v blízké budoucnosti. (Karlsson 2002:191)

⁵ Opět třetí infinitiv v illativu, tentokrát ale jeho plná, hovorově nezkrácená forma. Jelikož zde překlad českým infinitivem nezněl přesvědčivě, rozhodla jsem se pro překlad vedlejší větou

e. *niin hän saa-0 ostaa tuon lipu-n*
tak ona moct-3.SG koupit tamten-GEN lístek-GEN
*tak ona si může koupit **tamten lístek***

Adnominální použití demonstrativa *tuo* je velmi výjimečné a zde by se dalo vysvětlit pomocí definice obsažené v Etelämäki (2008:44), podle které *tuo* odkazuje pozornost posluchače ke známému referentovi, přičemž aktivita, na jejímž pozadí se referent objevuje, je známá. Z dat se tedy *tuo* jeví jako nejvíce demonstrativní a nejvíce navázané na mimojazykovou situaci.

Tämä

Demonstrativum *tämä* má v mém korpusu 24 výskytů a tvoří tak pouze necelých šest procent všech demonstrativních užití. Jedno užití připadá demonstrativu kongruentnímu, sedm výskytů meta demonstrativům odkazujícím k videu a příběhu samotnému, patnáct demonstrativům adnominálním a konečně jedno se řadí do skupiny zbytkových demonstrativ. Demonstrativum ve zbytkové kategorii představuje formální subjekt, viz příklad (17).

(17) *tä ol-i-0 niin kuin se tosi törkeä juttu*
tento-NOM být-PST-3.SG jakoby ta fakt strašný věc
toto byla jakoby ta fakt strašná věc

Mezi adnominálními užitími se vyskytuje jeden dislokovaný výraz a jeden výraz opět užitý v části narativu, kdy mluvčí nevypráví děj, ale mluví z pozice postavy, jak ilustruje příklad (18), ve kterém mluvčí simuluje řeč Chaplina ve videu se lvem.

(18) *me olla-an tämä-n leijona-n kaa kavere-i-ta*
my být-PASS⁶ tento-GEN lev-GEN s kamarád-PL-P
*my jsme s **tímhle lvem** kamarádi*

Na místě je také poznamenat, že sedm, tedy více než polovina, adnominálních užití demonstrativa *tämä* bylo užitó mluvčí PNA42, která mluvila spisovněji než ostatní mluvčí a u které jsem z analýzy vypouštěna první nahrávku kvůli nedodržení požadavku na hovorovost jazyka. Ostatní nahrávky již obsahují více nespisovných výrazů a od úplné spisovnosti

⁶ Finské pasivum naznačuje, že děj je konaný nespécifikovanou osobou, tedy že agent není personální (Karlsson 2002:172). V hovorové řeči se navíc používá místo aktivního tvaru pro první osobu plurálu. (Karlsson 2002:248)

odstupují, očekávání, že jazykové chování mluvčí ani tak nebude zcela spontánní, je ale dle mého názoru legitimní.

Otázkou zůstává, v jakých kontextech mluvčí používají adnominální *tämä*. Z dat vyplývá, že konkrétně mluvčí PNA42 používá adnominální *tämä* pro málo aktivní převážně životné referenty. Anaforická vzdálenost adnominálního *tämä* je u této mluvčí rovná 5,14 a persistence je 0,42, s tím že průměrná hodnota anaforické vzdálenosti všech opakovaných zmínek u této mluvčí rovna 4,3 a persistence potom 0,7. Z toho vyvozují, že mluvčí používá demonstrativum *tämä* pro znovuuvedení prominentních referentů do diskurzu, což by bylo v souladu se závěry Laury (1997:219), podle které byla tato funkce původně vyhrazená demonstrativu *se*, s jeho postupnou gramatikalizací ale došlo k jejímu přenesení na demonstrativum *tämä*. Chování demonstrativa *tämä* pozorované u PNA42 je patrné i u ostatních mluvčích, kteří ale odkazování pomocí adnominálního *tämä* užívají daleko méně často. Anaforická vzdálenost všech užití adnominálního *tämä* je rovna 10,14 a persistence je 0,42, přičemž ze 70 % odkazují k životným referentům.

Se

Demonstrativum *se* tvoří více než 90 % všech odkazů prostřednictvím demonstrativ v korpusu a objevuje se ve všech kategoriích anotovaných pro demonstrativa. Jako jediné se objevuje v roli demonstrativa diskurzivně-deiktického (12 výskytů), a to i s kataforickým odkazem (4 výskyty), dále se objevuje jako demonstrativum kongruentní (28 výskytů), meta demonstrativum (7 výskytů), adnominální demonstrativum (289 výskytů) a demonstrativum zbytkové (25 výskytů). Adnominálnímu užití je věnována celá kapitola práce a vzhledem k tomu, že pouze kongruentní demonstrativa byla anotována pro všechny parametry, omezím se zde na prezentaci právě kongruentního užití demonstrativa *se*. Pro kompletnost ale upřesňuji, že až na jeden nejasný výskyt, všechny výskyty v kategorii zbytkových demonstrativ jsou formálními subjekty.

Kongruentním demonstrativem *se* mluvčí odkazovali, až na jeden výskyt v rámci dislokační konstrukce, v repetitivních zmínkách. Lehce přes 58 % užití odkazuje k neživotným a 42 % k životným referentům. Anaforická vzdálenost je rovna 2,79 a persistence 0,64. Co se týče pozice vůči slovesu, více mluvčí odkazovali k referentům v preverbální pozici, a to z 60,5 %. Téměř 56 % výskytů stojí v roli subjektu klauze, 35 % v přímém objektu a pouze necelých 5 % v obliqueu. Zde je však třeba poznamenat, že subjekt je v korpusu zdaleka nejfrekventovanější syntaktická role, která s 553 výskyty tvoří téměř 50 % všech anotovaných

syntaktických funkcí, kterých je dohromady 1114. To, že k němu odkazují nejčastěji skoro všechny kategorie, pro které je tento parametr anotován, tak není příliš překvapivé.

Pro odkazování pomocí kongruentního demonstrativa *se* hraje největší roli velká míra aktivace referenta a s ní související jeho stále ještě poměrně vysoká relevance pro aktuální diskurz. Data o životnosti jsou v této kategorii značně ovlivněná rozhodnutím anotovat všechna samostatně stojící *se* odkazující k lidským referentům jako osobní zájmena kvůli existující ambiguitě demonstrativa *se* v hovorové finštině. Dále jsou data ovlivněna i trochu kontroverzním rozhodnutím zařadit do kategorie životných referentů i zvířecí účastníky děje. Drtivou většinu odkazů k životným referentům potom představují odkazy ke lvu, který je centrální postavou videa s Chaplinem.

5.1.2 Osobní zájmeno (PRO)

Kategorie pronominální fráze je třetí nejrozšířenější prostředek odkazování v korpusu, kde má 230 výskytů a tvoří tak téměř 18 % všech anotovaných frází. Vzhledem k mému rozhodnutí anotovat všechny výskyty volně stojícího *se* odkazujícího k životnému referentu jako zájmeno osobní, je celkem logické, že všechny výskyty referují k životným postavám děje. Osobní zájmena se objevují výhradně v opakované zmínce. Anaforická vzdálenost je u osobních zájmen třetí nejnižší, k jejich použití je tedy potřeba velké aktivace referenta, když platí, že čím nižší hodnota AD, tím vyšší je míra aktivace referenta. (Zíková 2017:188). Persistence je podle očekávání vysoká, což souvisí i s tím, že osobními zájmeny se odkazuje výhradně k životným referentům, kteří jsou z hlediska diskurzu prominentní. Použití osobního zájmena tedy ukazuje na vysokou relevanci referentů, ke kterým odkazuje, pro aktuální diskurz. Téměř výhradně (92 %) se objevují v preverbální pozici. Z hlediska syntaktické funkce se objevují z 85 % v pozici subjektu, z necelých 9 % v pozici obliqueu, 3,5 % výskytů je vyhrazeno přímému objektu a 3 % potom objektu nepřímému. Je ovšem třeba dodat, že nepřímý objekt, jak je v rámci této práce definován, se v celém korpusu objevil jen dvanáctkrát a z toho sedmkrát právě ve formě osobního zájmena. Osobní zájmena tedy tvoří 58 % výskytů nepřímého objektu v korpusu.

K referenci pomocí osobního zájmena se tedy mluvčí uchylují při odkazování k životnému centrálnímu referentovi, který je vysoce aktivizovaný, relevantní pro aktuální diskurz a stojí v preverbální pozici, nejčastěji potom v roli subjektu klauze.

5.1.3 Verbální reference (0PRO)

Verbální reference stojí s ohledem na četnost užití na čtvrtém místě. Se svými 138 výskyty tvoří téměř 11 % všech anotovaných frází. K verbální referenci se mluvčí v rámci mého korpusu uchylují výhradně v případě životných referentů při opakované zmínce, z čehož čtyři procenta tvoří zmínky druhé. Anaforická vzdálenost verbálních referencí o hodnotě 1,30 je vyjma zvláštního případu vztažných zájmen nejnižší. Persistence je rovna 0,94 a je tak nejvyšší ze všech referenčních prostředků. Kategorie nebyla z logických důvodů anotována pro pozici vůči slovesu a syntaktickou funkci.

Verbální referenci tedy mluvčí volí v případě opakovaných zmínek centrálních životných referentů, které se vyznačují vysokou mírou aktivace a relevance pro aktuální diskurz.

5.1.4 Demonstrativní proadjektiva (DPA-N)

Jmenných frází modifikovaných demonstrativními proadjektivy bylo v korpusu 39, a tvoří tak 3 % anotovaných frází. Dva výskyty se shodovaly s funkcí meta demonstrativ, jelikož odkazovaly k videu nebo příběhu samotnému. Tyto dva výskyty byly z analýzy vyloučeny. Proadjektiva odkazovala ze 42 % k životným a z 58 % k neživotným referentům, a to jak centrálním, tak k okrajovým. Až na jednu výjimku, která je zvláštní i v jiných ohledech a vyznačuje se určitou mírou stylizace projevu, se jedná vždy o první zmínku. Průměrná anaforická vzdálenost je 24,83 a persistence 0,58. Z téměř 89 % se proadjektivum objevilo v postverbální pozici. Z hlediska syntaktické funkce obsazuje role subjektu (61 %), obliequeu (31 %) a přímého objektu (8 %).

Nejčastěji se v korpusu objevuje proadjektivum *semmoinen*, které představuje 83 % všech proadjektiv, druhé místo v četnosti výskytu obsazuje *tämmöinen*, přičemž to tvoří 14 % proadjektivních užití. Jednou se v korpusu vyskytlo i druhé proadjektivum odvozené od demonstrativního kořene *se-*, tedy proadjektivum *sellainen*. Ostatní tvary se v korpusu neobjevily.

K užití demonstrativních proadjektiv se tedy mluvčí uchylovali při odkazování k neaktivovaným referentům v postverbální pozici při první zmínce referenta. Funkcí demonstrativních proadjektiv se tedy na základě dat jeví uvedení nového referenta do diskurzu.

5.1.5 Vztažná zájmena (REL)

Vztažná zájmena mají v korpusu 37 výskytů a tvoří tak necelá 3 % anotovaných frází. U této kategorie nepřevažuje odkazování k životným nebo neživotným referentům, obě kategorie se pohybují okolo 50 % užití. Vztažná zájmena se z definice nemohou objevit jako první zmínka, protože slouží jako bližší vymezení referenta v diskurzu, což lze vyčíst i z faktu, že z 92 % představují druhou zmínku, jsou tedy jakýmsi ukotvujícím prvkem referenta v diskurzu. Jejich průměrná anaforická vzdálenost je v důsledku zvolené anotační strategie rovna jedné, jelikož vždy odkazují k referentu zmíněnému v bezprostředně předcházející klauzi. Syntakticky se vztažná zájmena shodují s rolí jmenné fráze, kterou modifikují. Kromě subjektu (22 výskytů) se vztažná zájmena objevila nejčastěji v obliequeu (9 výskytů) a přímém objektu (5 výskytů).

Pro použití vztažného zájmena je tedy nejcharakterističtější pořadí zmínky. Životnost v mých datech pro volbu tohoto referenčního prostředku prakticky nehrála roli. Vztažná zájmena jsou zvláštní kategorií, kde se spousta výsledků váže k jejich definici, tedy například anaforická vzdálenost nebo pozice vůči slovesu, která je vždy preverbální. Tyto parametry nelze zohlednit pro zdůvodnění volby daného prostředku.

5.2 Adnominální demonstrativa ve srovnání s prostou jmennou frází

V této kapitole se zaměřím na analýzu dvou nejfrekventovanějších referenčních prostředků z hlediska aplikovaných parametrů, a to na adnominální demonstrativa, která jsou hlavním zájmem této práce, a jejich konkurenční prostředek prosté jmenné fráze. Tabulka 7 zachycuje počet výskytů těchto dvou kategorií a jejich procentuální zastoupení v celém korpusu, který čítal, jak již bylo zmíněno, 1282 anotovaných jmenných a pronominálních frází.

Tabulka 7: Zastoupení N a DEM-N v korpusu

referenční prostředek	#	%
N	409	32 %
DEM-N	305	24 %

= počet výskytů v korpusu, % = procentuální zastoupení v korpusu, celkem bylo anotováno 1282 frází

Reference pomocí prosté jmenné fráze a adnominálního demonstrativa představuje více než polovinu veškerých anotovaných prostředků, jedná se tedy o formy, které si zároveň nejvíce konkurují.

5.2.1 Použití prosté jmenné fráze

Tabulka 8 zachycuje hodnoty, kterých nabývá jmenná reference pro jednotlivé parametry.

Tabulka 8: Hodnoty parametrů pro N

Sledovaný parametr	#	% z N
životný referent (A)	125	31 %
neživotný referent (I)	284	69 %
1. zmínka	261	53 %
2. zmínka	49	13 %
repetitivní zmínka (NN)	143	35 %
průměrná AD	14,5	
průměrná persistence	0,33	
preverbální pozice (pre)	117	29 %
postverbální pozice (post) ⁷	290	71 %
subjekt (SUB)	138	34 %
přímý objekt (DO)	68	17 %
nepřímý objekt (IO)	1	0 %
oblique (OBL)	167	41 %
genitivní atribut (ATR)	28	7 %
jiná syntaktická funkce	7	2 %

= počet výskytů v korpusu, % v N, procentuální zastoupení v odkazech pomocí N, celkem anotovaných 409 frází

Z tabulky vyplývá, že odkaz pomocí prosté jmenné fráze mluvčí využívají zejména, pokud odkazují k neživotnému referentu při první nebo jedinečné zmínce v postverbální pozici. Z vysoké hodnoty průměrné anaforické vzdálenosti (průměr v celém korpusu je roven 9,5 klauze) můžeme vyčíst, že prostředek je preferován v případě velmi málo aktivovaných referentů. Z nízké hodnoty persistence pak vyplývá, že prosté jmenné fráze se pojí s referenty s malou mírou relevance pro aktuální diskurz. Tabulka 9 ukazuje, že persistence prostých jmenných frází je nejnižší mezi všemi anotovanými referenčními prostředky.

⁷ Dva výskyty jmenné reference se objevily v rámci nesrozumitelných vět, kde nebylo možné určit jejich pozici vůči slovesu, zůstaly tedy neanotovány.

Tabulka 9: Průměrná AD a persistence referenčních prostředků s více jak 3 % zastoupením v korpusu.

ref. prostředek	AD	PER
N	14,5	0,33
DEM-N	7,75	0,58
PRO	1,64	0,92
OPRO	1,30	0,94
DEM	3,30	0,60
DPA-N	24,83	0,58

AD= průměrná anaforická vzdálenost, PER= průměrná persistence

Z hlediska syntaktických funkcí se jmenná fráze objevuje nejčastěji v roli obliequeu, což je zajímavé i v závislosti na nerovnoměrném rozložení syntaktických rolí v rámci korpusu, kdy subjekt představuje téměř polovinu všech odkázání anotovaných pro tuto funkci, viz tabulka 10,

Tabulka 10: Zastoupení syntaktických funkcí v korpusu

syntaktická funkce	#	%
SUB	538	49 %
DO	197	18 %
IO	12	1 %
OBL	227	21 %
ATR	41	4 %
jiné	28	3%

= počet výskytů v korpusu, % = procentuální zastoupení v korpusu. Pro parametr syntaktické funkce bylo anotováno 1115 klauzí, tabulka nezohledňuje DEM-META, DEM-Z, která jsou neodkazují k referentu v rámci diskurzu. Konečný počet zohledněných frází je 1083

Z té vyplývá, že kategorie nepřímého objektu (IO), jak jej vymezuje Juvonen (2000: 67-70) je v mém korpusu natolik marginální, že její potenciální vliv na volbu vybrané kategorie není možné na základě mých dat vypořádat. O kategorii genitivního atributu se dělí jmenné fráze s adnominálním demonstrativem. Větší část jeho užití ale pokrývají jmenné fráze.

5.2.2 Použití adnominálního demonstrativa

Tabulka 11 zachycuje hodnoty, kterých nabývá použití adnominálního demonstrativa v pro jednotlivé parametry. Celkový počet referencí pomocí adnominálního demonstrativa je v korpusu 305.

Tabulka 11: Hodnoty parametrů pro DEM-N

Sledovaný parametr	#	% z DEM-N
životný referent (A)	161	53 %
neživotný referent (I)	144	47 %
1. zmínka	31	11 %
2. zmínka	49	16 %
repetitivní zmínka (NN)	224	73 %
průměrná AD	7,75	
průměrná persistence	0,58	
preverbální pozice (pre)	120	39 %
postverbální pozice (post)	168	55 %
pravá dislokace (pd)	17	6 %
subjekt (SUB)	119	39 %
přímý objekt (DO)	92	30 %
nepřímý objekt (IO)	4	1 %
oblique (OBL)	60	20 %
genitivní atribut (ATR)	13	4 %
jiná syntaktická funkce	17	6 %

= hodnoty paramteru v počtu výskytů, průměrná AD a PER v klauzích, % z DEM-N = procentuální zastoupení v celkovém počtu odkazů pomocí adnominálního demonstrativa, celkem anotováno 305 frází

Mluvčí při odkazování pomocí adnominálního demonstrativa preferovali životné referenty, tato preference je nicméně mnohem méně jasná než u odkazování jmennou frází. Mluvčí odkazovali k životným a neživotným referentům téměř stejnou měrou a více výskytů životných referentů je dané mimo jiné tím, že centrální referenty, které mají logicky více zmínek v korpusu, jsou většinou životné.

Větší míra preference životných referentů se projevuje až na úrovni repetitivních zmínek adnominálního užití demonstrativa *se*, jejichž celkový počet je roven 196. Odkazy k životnému referentu tvoří 62 % těchto užití, přičemž se ve srovnání se všemi užitími adnominálních

demonstrativ vyznačují nízkou anaforickou vzdáleností (3,68) a vysokou persistencí (0,91). Adnominální *se* v repetitivních zmínkách tedy odkazuje k aktivizovaným životným referentům s velkou mírou relevance pro bezprostředně následující děj.

Adnominální demonstrativum se ze 73 % všech svých výskytů objevuje při repetitivní zmínce, zajímavé ovšem je, že se vyskytlo i při zmínce první, což není pozice, typická pro anaforické užití demonstrativ. Omezenost počtu výskytu adnominálního demonstrativa v první zmínce mi umožnilo provést alespoň zběžnou kvalitativní analýzu. Z té vyšlo najevo, že některá užití lze interpretovat tak, že zde adnominální demonstrativum má připomínací funkci, nebo bylo použito v případě, kdy se mluvčí rozvzpomínal na děj videa (sit tuli jo se naisihminen/ „pak už přišla ta ženština“). Dalším rozšířeným kontextem výskytu adnominálního demonstrativa v první zmínce je ve spojení s genitivním atributem, který specifikuje daného referenta (se oli se auton omistaja/ „to byl ten majitel auta“). Velmi zajímavý je ale fakt, že se našly případy, které lze interpretovat jako asociační anaforu, viz příklady (19-21).

(19) a. ja se sitten käv-i-0 ilmi

a to potom vyjít najevo-PST-3.SG
a pak vyšlo najevo

b. se siinä halate-ssa-nsa se nainen
ona se.INE objetí-INE-POSS ta žena
ona v tom svém objetí ta žena

ol-i-kin itse vieny se-n miehe-n lompako-n
být-PST-PRT sama sebrat-PRF ten-GEN muž-GEN peněženka-GEN
sama ukradla peněženku toho muže

c. ja siinä sitten kattele-e **nä-i-tä** kaikki-a **setele-i-tä**
a tam potom dívat se-3.SG ten-PL-P všechno-P bankovka-PL-P
a potom se tam kouká na všechny **ty bankovky**

Užití demonstrativa *se* v adnominální pozici *seteli* (bankovka), která je zmíněná poprvé, je možné vykládat jako asociační anaforu, respektive dá se předpokládat, že bankovky jsou ve věcném vztahu k dříve zmíněnému referentu neboli peněžence, jejíž obsah tvoří. Možná je samozřejmě i interpretace, že se mluvčí rozvzpomínal na děj videa. V tomto konkrétním případě mi ale přijde interpretace asociační anaforou přesvědčivější.

(20) a. *niin sit se [mies] men-i sinne [kahvilaan]
tak pak on [muž] jít-PST tam [do kavárny]
tak on [muž] tam [do kavárny] pak šel*

*istuskele-ma-an ja odotta-ma-an
posedávat-MA-ILL a čekat-MA-ILL
posedávat a čekat*

b. *et sitä auto-o siirretä-isi-in
že se-P atuo-P pohnout-CON-PAS
že jestli se to auto pohne*

c. *et se kuski tul-isi-0
že ten řidič přijít-CON-3.SG
že jestli přijde ten řidič*

Příklad (20) ilustruje případ, kdy asociační anafora není jedinou možnou přesvědčivou interpretací. I zde je ovšem možné vykládat odkaz na řidiče jako na odkaz k referentovi ve věcné souvislosti s dříve zmíněným referentem, zde autem. Možná námitka proti této interpretaci je přítomnost pasiva v klauzi č. 2, která signalizuje přítomnost nějakého, ač blíže nespecifikovaného agenta, což by mohlo dodat k motivaci užití adnominálního demonstrativa v klauzi následující, která pouze specifikuje agenta, jehož přítomnost byla již naznačena.

(21) a. *ja sit se vahingossa jotenkin juoks-0-0 leijona-n häkki-in
a pak on omylem tak nějak běžet-PST-3-SG lev-GEN klec-ILL
a on pak omylem tak nějak vběhne do lví klece*

b. *ja sit se ovi men-i kiinni
a pak ty dveře zavřít se-PST
a pak se ty dveře zavřely*

V příkladu (21) se opět jedná o věcnou souvislosti mezi po sobě následujícími referenty, konkrétně mezi klecí a s ní souvisejícími dveřmi. V tomto případě může jít také o užití adnominálního demonstrativa při rozvzpomínání se na video. Výklad asociační anaforou mi přijde o něco méně přesvědčivý než v příkladě (19), stále ale pravděpodobnější než výklad rozvzpomínáním.

5.2.3 Srovnání použití adnominálních demonstrativ s jmennou frází.

Tabulka 12 obsahuje informace o počtu výskytů připadajících danému parametru a procentuální zastoupení v rámci adnominálních demonstrativ, jmenných frází a z hlediska všech anotovaných frází. Výskyty adnominálních demonstrativ jsou pro snazší orientaci v tabulce označeny bíle, šedě je označeno totéž pro jmenné fráze. Tmavě šedé sloupce reprezentují celkový počet výskytů daného parametru v korpusu a procentuální část, kterou z tohoto celku tvoří adnominální demonstrativa a kolik jmenné fráze.

Tabulka 12: Porovnání hodnot DEM-N, N a všech anotovaných frází

Parametr	# v DEM-N	% v DEM-N	# v N	% v N	# celkově	% DEM-N	%N
A	161	53 %	125	31 %	713	23 %	18 %
I	144	47 %	284	69 %	521	28 %	55 %
1. zmínka	31	11 %	261	53 %	307	10 %	85 %
2. zmínka	49	16 %	49	13 %	163	30 %	30 %
NN	224	73 %	143	35 %	763	29 %	19 %
AD	7,75		14,5		9,5		
per	0,58		0,33		0,53		
pre	120	39 %	117	29 %	530	23 %	22 %
post	168	55 %	290	71 %	546	31 %	53 %
pd	17	6 %	0	0	17	100 %	0 %
SUB	119	39 %	138	34 %	538	22 %	26 %
DO	92	30 %	68	17 %	197	47 %	35 %
IO	4	1 %	1	0 %	12	33 %	8 %
OBL	60	20 %	167	41 %	281	21 %	59 %
ATR	13	4 %	28	7 %	41	32 %	68 %
jiná	17	6 %	7	2 %	28	61 %	25 %

v DEM-N= počet výskytů v rámci odkázání adnominálním demonstrativem, % v DEM-N= procentuální zastoupení v rámci všech odkázání pomocí DEM-N, # v N = počet výskytů v rámci odkázání jmennou frází, % v N= procentuální zastoupení v rámci odkázání pomocí N, # celkově = počet odkázání v korpusu, % DEM-N = procentuální část všech odkázání v korpusu tvořená DEM-N, % N = procentuální část všech odkázání v korpusu tvořená N

Při odkázání k neživotným referentům mluvčí užívali spíše jmenné fráze, a to dokonce z více jak poloviny všech neživotných referentů v korpusu. Z hlediska životnosti je adnominální demonstrativum mnohem méně vybíravé a preference životných referentů nad neživotnými se projevuje výrazněji až na úrovni repetitivních zmínek.

Z hlediska pořadí zmínky se v případě prvního odkazu k referentu mluvčí uchýlovali k užití prostého jmenného pojmenování, adnominální demonstrativum se v této pozici očitlo málokdy, ačkoli byly identifikovány i případy analyzovatelné jako asociační anafora. V druhých zmínkách má užití prostých jmenných pojmenování stejné hodnoty jako demonstrativní zájmeno, přičemž oba referenční prostředky tvoří 30 % všech druhých zmínek v korpusu. Většina odkazů adnominálním demonstrativem potom spadá do kategorie repetitivní zmínky, která tvoří 73 % jejich užití. K odkázání k opakovaně zmíněnému referentovi prostou jmennou frází došlo ve 143 případech. Je ale nutno podotknout, že 31 z těchto odkázání byla odkázání osobním jménem, kterým se vždy odkazuje k Chaplinovi. Ten je přitom jediným referentem svého druhu a je identifikovatelný za jakýchkoliv podmínek. Není tedy důvod očekávat, že k němu mluvčí budou odkazovat adnominálním demonstrativem.

Průměrná anaforická vzdálenost je v případě adnominálních demonstrativ o polovinu menší než u prostých jmenných pojmenování a je také nejbližší průměrné hodnotě anaforické vzdálenosti vztažené k celému korpusu. Tomu odpovídají i hodnoty persistence, která je u jmenných frází nízká a u adnominálních demonstrativ se pohybuje kolem průměru. Odkázání prostým jmenným pojmenováním se objevuje u referentů s nízkou mírou aktivace a malou relevancí pro probíhající diskurz. Adnominální demonstrativa odkazují k referentům s průměrnými hodnotami aktivace a relevance.

Oba referenční prostředky upřednostňují postverbální pozici, jmenné fráze ale výrazněji než adnominální demonstrativa, což souvisí i s tím, že se jmenné fráze v korpusu vyskytují nejčastěji jako oblique, který se častěji objevuje za slovesem. U adnominálních demonstrativ takto silná preference vysledovat nejde. Lze ale říct, že se vyskytuje nejčastěji jako subjekt a přímý objekt, u kterého tvoří téměř polovinu všech jeho výskytů v korpusu.

5.3 Shrnutí a diskuse

Co se výsledků týče, dá se říct, že zatímco u prostých jmenných frází lze vysledovat několik faktorů, které její užití mohou ovlivňovat, u adnominálních demonstrativ tyto faktory nejsou tak ostře vyhraněné a jeho užití je tedy mnohem širší. Prosté jmenné fráze mluvčí volili při prvním odkazu k málo aktivovanému neživotnému referentu s malou mírou relevance pro aktuální diskurz, který se nacházel v postverbální pozici, nejčastěji potom v roli oblique.

Adnominální demonstrativa se z hlediska parametru životnosti výrazně profilují jen na úrovni repetitivních zmínek, a to konkrétně při užití adnominálního *se*. V tom případě lze vysledovat preferenci odkazování k aktivizovaným životným referentům s velkou mírou

relevance pro bezprostředně následující děj. Na vyšší úrovni však adnominální demonstrativa nejeví výraznou tendenci upřednostňovat referenty z hlediska životnosti, stupně aktivace nebo relevance pro probíhající diskurz. Parametr, který ovlivňoval jejich užití je pořadí zmínky, kdy nejčastěji odkazovaly k referentům ve zmínkách repetitivních, ačkoli se vzácně vyskytly i ve zmínce první, kde byly dohledatelné případy interpretovatelné jako asociační anafora.

Za pozornost stojí fakt, že data neodpovídají tvrzení Juvonen (2000:196), podle kterého si v gramatikalizaci členu určitého konkurují demonstrativa *se* a *tämä*. Počet výskytů demonstrativa *tämä* v korpusu je velmi nízký, přičemž jeho adnominální užití šlo interpretovat v souladu s Laury (1997:219), že demonstrativum *tämä* funguje jako marker prominence referenta. Užití adnominálního demonstrativa v rámci mých dat ale zároveň postrádá konzistenci užívání členu určitého, když téměř 20 % opakovaných zmínek v korpusu, mezi kterými se objevují i referenti okrajoví i referenti pro děj centrální, i když v menší míře, tvoří odkazy prostřednictvím jmenné fráze.

Demonstrativum *se* se nicméně nechová jako klasické demonstrativum, protože prakticky nemá deiktický význam, a jeho užití se rozšiřuje i do kontextů vyhrazených členu určitému, tedy například do pozice asociační anafory. V repetitivních zmínkách adnominální *se* upřednostňuje aktivizované životné referenty s vysokou mírou relevance pro aktuálně probíhající děj, v tomto konkrétním případě by se tedy dalo interpretovat stejně jako demonstrativum *tämä*, tedy jako marker prominence referentu.

Zdá se tedy, že k určitému posunu ve významu demonstrativa *se* dochází, na základě dat, která jsou značně omezená a zahrnují především mluvčí ze stejné nebo podobné oblasti, a nepřilíš zevrubné analýzy je ale nemožné určit stádium tohoto procesu. Výsledky práce prezentují pouze tendenci vysledovatelnou v daném vzorku.

Vzhledem k omezenosti dat se některé parametry ukázaly být nespolehlivé a některé kategorie nadbytečné. Jak bylo zmíněno v předchozích částech kapitoly, počet výskytů nepřímého objektu je natolik nízký, že například existence kategorie není jednoduše opodstatnitelná a zde se jeví jako nadbytečná. Tendence k jinému chování ve srovnání s kategorií *oblique*, o které píše Juvonen (2000:70) je tak možná vysledovatelná na větším množství dat, zde se ovšem neprojevila.

Zajímavá by mohla být i fonetická analýza materiálu, která by mohla odhalit případné tendence ke ztrátě prozodické prominence a případným fonologickým redukcím adnominálního *se* a jeho forem v jednotlivých pádech. Přínosné by pro danou problematiku bylo použití zcela přirozeného materiálu, konkrétně potom audio a video nahrávky přirozených konverzací, kde

by opět mohly vysledovat jiné tendence k užívání demonstrativ. Přesnější výsledky by přinesla i podrobnější analýza stávajícího materiálu, nejlépe rozšířeného o další nahrávky.

6 Srovnání s českými výsledky

Práce Magdaleny Zíkové obsahuje velmi podrobnou analýzu, kterou zde nebylo z hlediska účelu a rozsahu práce možné replikovat. Od metody Zíkové (2017) jsem se navíc mírně odchýlila už při anotaci dat. Vlastní korpus, se kterým pracovala Zíková (2017), je také o dva tisíce anotovaných frází větší než korpus použitý za účelem této práce. Z těchto důvodů závěry této práce a práce Zíkové (2017) plně srovnatelné nejsou.

To ovšem neznamená, že žádné srovnání možné není. V této kapitole tedy stručně srovnám zastoupení jednotlivých referenčních prostředků v českých a finských narativech a krátce se budu věnovat i průměrné anaforické vzdálenosti a persistenci jednotlivých referenčních prostředků v českých a finských datech.

Tabulka 13 zobrazuje rozložení jednotlivých referenčních prostředků, které byly anotovány jak pro finský, tak pro český korpus.

Tabulka 13: Srovnání zastoupení referenčních prostředků v českých a finských narativech

Ref. prostředek	#cz	%cz	#fi	%fi
N	1027	31 %	409	32 %
<i>se-N/ten-N</i>	476	15 %	289	23 %
PRO	499	15 %	230	18 %
OPRO	913	28 %	138	11 %
DEM	216	7 %	101	8 %
REL	139	4 %	37	3 %
celkem anot. frází	3282			1282

#cz = počet výskytů v českých narativech (Zíková 2017:191), %cz = procentuální zastoupení v českých narativech, #fi počet výskytů ve finských datech, %fi = procentuální zastoupení ve finských datech; z finské kategorie DEM-N byly vybrány pouze výskyty adnominálního *se*, aby kategorie odpovídala svému českému protějšku *ten-N*

V obou korpusech se jako nejčtetnější referenční prostředek ukázala být jmenná fráze, která v tvoří více než 30 % anotovaných frází v obou korpusech. V českých datech je výrazně více zastoupená forma odkazování pomocí verbální reference, která je v českém korpusu druhá nejproduktivnější forma odkazování, zatímco ve finských datech je až na čtvrtém místě. Ve finštině je procentuálně více zastoupeno odkazování pomocí adnominálního *se*, kde tvoří 23 % všech anotovaných frází. V češtině tvoří fráze *ten-N* 15 % všech anotovaných frází a má menší počet výskytů než zájmné formy. Zastoupení pronominálních demonstrativ a vztažných

zájmen je v obou korpusech podobné. Na základě dat s vědomím všech omezení srovnatelnosti materiálu se ale zdá, že odkazování formou adnominálního *se* je ve finském korpusu rozšířenější, než je v češtině rozšířené odkazování formou adnominálního *ten*.

Srovnání průměrných hodnot anaforické vzdálenosti vyčíslené pro jednotlivé referenční prostředky v češtině a finštině zachycuje tabulka 14.

Tabulka 14: Srovnání průměrných hodnot anaforické vzdálenosti a persistence

ref. prostředek	AD cz	PER cz	AD fi	PER fi
OPRO	1,31	1,68	1,30	0,94
PRO	1,58	1,37	1,64	0,92
DEM	1,76	0,55	3,30	0,60
<i>ten-N/se-N</i>	7,58	0,58	7,64	0,51
N	14,63	0,46	14,50	0,33

AD = anaforická vzdálenost, PER = persistence

Hodnoty průměrné anaforické vzdálenosti jsou v datech obou jazyků velmi podobné a mají stejnou tendenci narůstat k od parametru verbální reference k parametru jmenných frází, zatímco hodnoty persistence v obou korpusech postupně klesají. Verbální reference v obou korpusech potom odkazuje k vysoce aktivovaným referentům relevantním pro daný kontext, zatímco jmenné fráze se obecně pojí s málo aktivovanými referenty, které pro aktuální diskurz relevantní nejsou. Hodnoty persistence v českém korpusu dosahují vyšších hodnot než v korpusu českém, kde nedosáhly ani hodnoty 1. Kategorie pronominálních demonstrativ má ve finských datech vyšší anaforickou vzdálenost než v datech českých, což ale může být dané případnými odchylkami v anotaci dat.

K použití referenčního prostředku *ten-N* Zíková (2017:316) uvádí, že se k němu mluvčí uchylují nejčastěji v opakovaných zmínkách aktivizovaných neživotných referentů v preverbální pozici (PRE&I), přičemž plní tzv. *kontextualizační* funkci, tedy zdůrazňují, že referovaný předmět je součástí aktuálního tematického rámce. Druhé nejčastější použití *ten-fráze* bylo podle Zíkové (2017:316) v opakovaném odkazu k životnému referentu v postverbální pozici (POST&A), kdy je funkce lexému *ten* nejbližší demonstrativní funkci, která spočívá v silném poukazu k prominentnímu referentu, který v diskurzu delší dobu nefiguroval a má vysoký význam pro bezprostředně následující fáze příběhu.

Za účelem srovnání dat jsem provedla analýzu těchto výskytů ve finském korpusu. Adnominální *se* se skutečně objevuje nejčastěji v repetitivních zmínkách, a to z 68 % všech *se*-frází, kterých je v mém korpusu celkem 289. K neživotným referentům potom odkazuje v 68 případech, které tvoří 35 % všech adnominálních *se* v opakovaných zmínkách, pouze 20 výskytů je potom preverbálních. Celkově bylo adnominálních *se* v repetitivních zmínkách 196. Výskyty spojené s neživotnými referenty mají velmi nízkou hodnotu persistence, která je rovna 0,10, zatímco anaforická vzdálenost je 6,9. Nejedná se tedy o nijak zvlášť aktivizované referenty, které jsou navíc nerelevantní pro probíhající diskurz. Odkazů na životné referenty je v opakovaných zmínkách většina a tvoří 62 % opakovaných zmínek. Životné referenty s odkazem pomocí *se*-fráze se v postverbální pozici objevily jen ve 42 výskytech. Vyznačují se nicméně velkou mírou persistence, která je rovna 0,79 a relativně nízkou průměrnou anaforickou vzdáleností o hodnotě 3,8 klauzí. Velmi podobné hodnoty anaforické vzdálenosti a persistence mají i referenty v preverbální, zde preferované pozici. Z toho se dá usoudit, že mluvčí odkazují v opakovaných zmínkách zejména k aktivizovaným životným referentům, převážně v preverbální pozici. K odkazu k neživotným referentům byl prostředek využit z 35 % všech opakovaných zmínek, přičemž se jednalo o referenty s nízkou mírou reference pro bezprostředně následující děj. Preferovaná je zde pozice postverbální.

Tyto výsledky jsou víceméně inverzní k výsledkům českým, když v českých datech je nejrozšířenější použití *ten*-fráze k odkazování k aktivizovaným PRE&I referentům a k neaktivizovaným POST&A referentům, zatímco ve finštině je trend užití *se*-fráze pro vybranou kombinaci parametrů nejsilnější v případě odkazování k aktivizovaným PRE&A referentům. V případě neživotných referentů v opakovaných zmínkách převažuje odkazování k méně aktivizovaným referentům v postverbální pozici.

7 Závěr

Práce se věnovala popisu demonstrativ *se*, *tämä* a *tuo* v rámci vlastního korpusu mluvených narativů. Zvláštní pozornost byla věnována adnominálnímu užití těchto demonstrativ. V první kapitole byl představen demonstrativní systém finštiny, dále gramatikalizace členu určitého a v závěru kapitoly byly nastíněny hlavní inspirační zdroje. V druhé kapitole byl představen materiál, který se skládal z patnácti nahrávek pěti rodilých mluvčích finštiny, které byly přepsány podle pravidel finské ortografie se zohledněním specifik hovorové finštiny, následně proběhla segmentace na klauze a identifikace všech jmenných a pronominálních frází. Z analýzy byla vynechána nahrávka PNA42Z a to kvůli nedodržení požadavku na hovorovost jazyka. V další části kapitoly byly představeny aplikované parametry, u kterých byla zdůvodněna jejich volba.

Pátá kapitola se věnovala analýze dat, přičemž nejprve bylo analyzováno rozložení referenčních prostředků v korpusu podle četnosti výskytu. Nejběžnějším referenčním prostředkem byly jmenné fráze, které s 409 výskyty představovaly 32 % všech anotovaných frází. Adnominální demonstrativa s 305 výskyty představovaly 24 % všech anotovaných frází, osobní zájmena 230 výskyty 18 %, verbální reference s 138 výskyty 11 %, pronominální demonstrativa se 101 výskyty 8 %, demonstrativní proadjektiva s 39 výskyty 3 %, vztažná zájmena s 37 výskyty 3 %.

Demonstrativní proadjektiva odkazovala k nejméně aktivizovaným referentům, persistence těchto referentů byla ale větší než persistence referentů, ke kterým odkazovaly jmenné fráze. Verbální reference a osobní zájmena naopak odkazovaly k nejvíce aktivizovaným referentům s nejvyšší mírou relevance pro bezprostředně následující děj.

Při analýze poměrného zastoupení demonstrativ *tämä*, *tuo* a *se* vyšlo najevo, že *tuo* se v korpusu objevilo pouze pětkrát, z čehož dva výskyty spadaly do kategorie metademonstrativ. Jedno z jeho adnominálních užití se objevilo v kontextu, kdy mluvčí imitovali řeč postavy. Bylo spekulováno, že distální demonstrativum *tuo* je nejvíce vázané na mimojazykovou realitu a jedná se tak o „nejčistší“ finské demonstrativum. Proximální demonstrativum *tämä* mělo v korpusu 24 výskytů, a to v kategoriích kongruentních demonstrativ, metademonstrativ, adnominálních demonstrativ a zbytkových demonstrativ. V adnominálních užití bylo v souladu s Laury (1997:219) *tämä* interpretovatelné jako marker prominence referenta, bylo tedy konstatováno že data neprokazují závěr Juvonen (2000:196), podle kterého si v gramatikalizaci členu určitého konkurují demonstrativa *tämä* a *se*. Demonstrativum *se* mělo ze všech

demonstrativ největší zastoupení v korpusu, s tím že tvořilo více než 90 % všech užití demonstrativ. Objevilo se ve všech kategoriích vymezených pro pronominální demonstrativa.

Zvláštní podkapitola byla věnována srovnání dvou nejproduktivnějších referenčních prostředků, tedy prosté jmenné fráze a adnominálního demonstrativa. Z provedené analýzy vyplynulo, že mluvčí se k užití prosté jmenné fráze nejčastěji uchylují v případě první nebo jedinečné zmínky k neživotnému referentů v postverbální pozici v roli oblique, zatímco pro užití adnominálního demonstrativa bylo určující především pořadí zmínky. Většina jeho výskytů spadá pod repetitivní zmínky, objevilo se ale i ve zmínkách prvních, přičemž několik takových případů bylo interpretovatelných jako asociační anafora.

V poslední kapitole došlo ke srovnání finských dat s daty českými převzatými ze Zíkové (2017). Vyšlo najevo, že z hlediska zastoupení referenčních prostředků v korpusu se čeští mluvčí uchylují k verbální referenci častěji než mluvčí finští. Referenční prostředky v rámci českých dat se ale chovají velmi podobně z hlediska aktivizace a relevance referentů, jak dokazují srovnatelné hodnoty průměrné anaforické vzdálenosti a persistence.

Podle Zíkové (2017:316) mluvčí nejčastěji volí prostředek adnominálního lexému *ten* ve dvou případech, a to pokud se jedná o opakovanou zmínku aktivizovaných neživotných referentů v preverbální pozici, nebo v případě neaktivizovaných referentů v postverbální pozici. Analýza finských dat pro dané kombinace parametrů ukázala na přesně opačný trend u adnominálního užití finského demonstrativa *se*. Finští mluvčí se k jeho užití uchylovali hlavně v případě aktivizovaných životných referentů v preverbální pozici s velkou mírou relevance pro bezprostředně následující děj.

Bylo konstatováno, že na základě dat a provedené analýzy nelze určit, zda hovorová finština disponuje členem určitým či ne. V rámci korpusu se však demonstrativum *se* jako typické demonstrativum nechová a vyskytuje se i v kontextech vymezených v jiných jazycích členu určitému. Tyto výskyty však nejsou příliš časté. V opakovaných zmínkách je adnominální *se* interpretovatelné jako marker prominence, nikoli obligatorní určitý člen.

Literatura

De Mulder, Walter & Carlier, Anne. 2011. The grammaticalization of definite articles. In: Heine, Bernd & Narrog, Heikko (eds.), *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. Oxford: Oxford University Press. 522–534.

Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives: form, function, and grammaticalization*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Etelämäki, Marja. 2008. *The Finnish demonstrative pronouns in light of interaction*. Amsterdam: Elsevier

Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja Riitta & Alho, Irja. 2004. *Iso suomen kielioppi* verkkoversio [online]. Dostupné z: <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php> (poslední přístup 27. 7. 2019)

Helen, Hint & Tiina Nahkola & Renata Pajusalu. 2017. *With or without articles? A comparison of article-like determiners in Estonian and Finnish*. Lähivõrdlusi.

Hopper, Paul J. & Traugott, Elizabeth Closs. 2003. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Juvonen, Päivi. 2000. *Grammaticalizing the definite article*. Stockholm: Stockholm University

Karlsson, Fred. 2002. *Finnish: An Essential Grammar*. Londýn: Taylor & Francis Group

Laury, Ritva. 1997. *Demonstratives in Interaction: The Emergence of a Definite Article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Lehmann, Christian. 2015. *Thoughts on grammaticalization* (Classics in Linguistics). Berlin: Language Science Press.

Lyons, Christopher. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Osolsobě Klára. 2017. Demonstrativum. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jan Pleskalová (eds.), *CzechEncy-Nový encyklopedický slovník češtiny*. [online]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/DEMONSTRATIVUM> (poslední přístup: 31. 7. 2019)

Zíková, Magdalena. 2017. *Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému ten v mluvených narrativech*. Praha: Univerzita Karlova

Příloha

Anotovaný korpus mluvených narativů *Bankovka, Lev, Zlodějka*.

Soubor formátu xls přiložen v elektronické podobě.